

Výuková pomůcka k předmětu

KAPITOLY Z CÍRKEVNÍCH DĚJIN

pro kombinovanou formu studia

Mgr. Petr Polehla, Ph.D.

Katedra pomocných věd historických a archivnictví FF UHK

FF UHK 2017

ÚVOD

Cíle

Předmět seznamuje s vybranými otázkami církevních dějin, které jsou pojaty zejména ve středoevropském kontextu a s poukazem na provázanost s českými dějinami. Ukazuje daná témata ve společensko–kulturním kontextu.

Struktura kurzu

- 1.–2. Historicita Ježíše Krista, prvotní církev
3. –4. Křesťanství a formování Evropy, christianizace germánských a slovanských národů
5. Papežství ve středověku
6. Proměny mnišství a řeholního života ve středověku
- 7.–8. Problematika eschatologických hnutí ve středověku, hereze
9. –10. Reformace, protireformace a jezuité
11. Potridentská církev, nové formy náboženského života a zbožnosti
12. Osvícenství, josefinismus a jeho dopady na církevní život
13. Opakování, možnost dotazů

Obsah pomůcky

- I. Historicita Ježíše Krista, prvotní církev
- II. Křesťanství a formování Evropy, christianizace germánských a slovanských národů
- III. Papežství ve středověku
- IV. Proměny mnišství a řeholního života ve středověku
- V. Problematika eschatologických hnutí ve středověku, hereze
- VI. Reformace, protireformace
- VII. Potridentská církev, nové formy náboženského života a zbožnosti
- VIII. Osvícenství, josefinismus a jeho dopady na církevní život

Povinná literatura:

- Hubert JEDIN, *Malé dějiny konciliů*, Praha 1990.
Jaroslav KADLEC, *Dějiny katolické církve I–III*, Olomouc 1993.
Jaroslav KADLEC, *Přehled českých církevních dějin 1 a 2*, Praha 1991.
August FRANZEN, *Malé církevní dějiny*, Praha 1992
Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Svět české středověké církve*, Praha 2010.

Doporučená literatura:

- Josef GELMI, *Papežové*, Praha 1994.
Jacques LE GOFF, *Středověký člověk a jeho svět*, Praha 1999.
František X. HALAS, *Fenomén Vatikán*, Brno 2004.
Malcolm LAMBERT, *Středověká hereze*, Praha 2000.
Hugh LAWRENCE, *Dějiny středověkého mnišství*, Brno 2002.
Jiří MIKULEC *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích*, Praha 2013.
Jiří MIKULEC – Martina Ondo GREČENKOVÁ, *Církev a zrod moderní racionality: víra – pověra – vzdělanost – věda v raném novověku*, Praha 2008.
Helena POLEHLOVÁ, –Petr POLEHLA, *Non Angli sed angeli*. Červený Kostelec 2012.
Jan ROYT, *Obraz a kult v Čechách 17. a 18. století*. Praha 1999.

Exkurz č. 1.

Počátky církevního dějepisectví

Počátky církevního dějepisectví spatřujeme v prvních popisech událostí, které prožívala po smrti a zmrtvýchvstání Ježíše Krista první obec (a záhy obce) věřících v Krista. Stanovit tento počátek není zcela snadné a názory se zde liší.

Za otce církevního dějepisectví bývá tradičně a zcela po právu označován **Eusebios z Kaisareie** (Eusebios z Caesareje), nazývaný též Eusebios Pamphili, autor monumentálního díla **Ekklesiastické historia** (*Historia ecclesiastica*, Církevní dějiny). Pro jeho význam a zásluhy se mu dostalo označení „křesťanský Hérodotos“. Nebyl však zdaleka první, kdo se snažil dějiny církve zachytit písemně. Historické povědomí existovalo v podstatě od počátků křesťanství, stejně jako zárodky teologie dějin a dějepisectví. Církev se totiž odvozuje od historické osobnosti Ježíše Krista.

Úplné počátky církevního dějepisectví můžeme spatřovat už v samotném Novém zákoně, byť jeho knihy pochopitelně nelze označit za díla historiografická. Jejich obsahem je hlásání radostné zvěsti o Vykupiteli, zakládají se ale na konkrétních historických údajích o osobách, událostech a místech. Je ovšem pravda, že v raném křesťanství dominovalo eschatologické smýšlení, které neumožňovalo velký rozvoj dějinného myšlení, a tím ani vznik historiografie jako takové. Nejprve se v církvi setkáváme spíše se zachycením „vnitřních“ dějin.

I. Historicita Ježíše Krista, prvotní církev

Křesťanství se jako dějinné zjevení náboženství odvozuje od osoby Ježíše Krista. Předpokladem církevních dějin je tedy doložení historické existence Kristovy a historičnosti založení církve.

Písemné prameny dokládající historickou existenci Kristovu:

Nový zákon

Evangelia – nejsou primárně historickou zprávou, ale „radostnou zvěstí“, obsahují však historická fakta a dobové souvislosti.

Skutky apoštolů – sledují téma šíření evangelia z Jeruzaléma přes Judsko a Samaří do dalších končin tehdejšího helenizovaného a latinského světa i do velkých center, jako byly Athény a Řím.

Mimobiblické prameny dokládající, že křesťanství vyšlo od historické osoby Ježíše Krista, a existenci a život raných křesťanských komunit:

Plinius ml.: *Dopis císaři Trajánovi* (z roku 112/113)

Tacitus: *Letopisy*, XV, 44. (z roku 117)

Suetonius, *Vita Claudii*, 25 (z roku 120)

Josephus Flavius: *Antiquitates*, XVIII, 5,2; XX, 9,1 (z roku 93/94)

Úkol: Vyhledejte zmíněné pasáže z Tacita a Plinia, přečtěte si je a pokuste se rekonstruovat jejich obsah a interpretovat ho.

Založení křesťanské církve

Hlavní otázka zní, zda Kristus založil církev s určitou organizační strukturou.

Ježíš vyvolil dvanáct apoštolů, kteří měli přední postavení mezi ostatními učedníky a následovníky, svěřil jim zvláštní odpovědnost a úkoly a za jejich hlavu a prvního „pastýře svého stáda“ ustanovil apoštola Petra. Tak vznikají základy hierarchie v církvi. Kristus přirovnával církev také k určitým strukturovaným, organizovaným celkům – dům, ovčín, stavba...

Tři období prvotní církve

1. židokřesťanské se středem v Jeruzalémě
2. přechod od židovství k pohanokřesťanství
3. misie sv. Pavla

Rychlé rozšíření křesťanství v helenizovaném světě dalo vzniknout písemné komunikaci prvních křesťanů, v níž nacházela svoje místo také historická argumentace. V rámci sporů uvnitř církevních obcí nebo sporů mezi obcemi bylo často třeba poukázat na autenticitu či poskytnout důkaz historické kontinuity. Stále více se ve sporech prosazovalo odkazování na historickou legitimitu. Z tohoto důvodu najdeme „historiografické“ pasáže např. v listech Klimenta Římského, jenž bývá považován za třetího nástupce apoštola Petra; proto vznikaly první seznamy biskupů, které dokládají historickou posloupnost nositelů tohoto úřadu apod. Od druhého a na Západě zejména ve třetím století k nim přibýly nové literární žánry jako akta mučedníků a *passiones* a později *vitae* a legendy. Nejedná se zde o historiografii v pravém slova smyslu. Účel těchto textů byl jiný – legitimizační, misijní, pastorační, apologetický.

Na Západě od pátého století nevznikala jiná historiografie než křesťanská. Takže můžeme posuzovat to či ono dílo tak, že je více orientováno na události církevní nebo profánní (profánní z našeho hlediska, neboť u sakralizovaného pojetí společnosti a dějin období sklonku antiky a počínajícího středověku sotva můžeme kupříkladu o činech panovníků hovořit jako o ryze světské záležitosti).

ad 1.

Jeruzalémská církevní obec vzniká z působení prvních apoštolů a učedníků. První křesťané se zde nejprve dále podílejí na židovském kultu, dodržují židovské předpisy, takže se z vnějšího pohledu jeví jako odnož (sekta) židovství. Brzy se však s židovstvím rozchází a dochází k otevřenému nepřátelství ze strany židů, které vrcholí dvojím pronásledováním roku 32/33 (např. ukamenování jáhna Štěpána) a roku 42/43 za Heroda Agrippy (uvěznění apoštola Petra a smrt Jakuba Staršího).

ad 2.

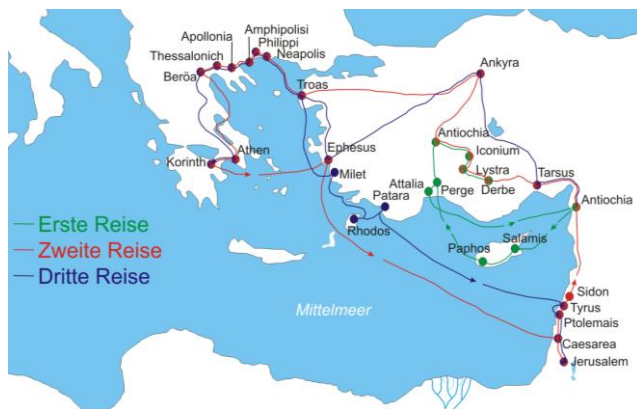
První křesťanská obec z nežidů (pohanů) vzniká v Antiochii (Sýrie) – významné misijní středisko. Poprvé zde byli stoupenci Ježíše označeni jako křesťané (*christiano*i srov. Sk. 11, 26). Vyšlo odtud misijní působení sv. Pavla. Další významná křesťanská obec, založená podle nejstarší tradice apoštolem Petrem byl Řím. Petrův pobyt v Římě bývá zpochybňován. O tom, že zde působil (nikoli však zřejmě 25 let, jak se někdy uvádí) svědčí např. 1. List Petrův napsaný určitě v Římě roku 63/64 (srov. 1. P. 5, 13). Petr zemřel v Římě mučednickou smrtí za Neronova pronásledování v červenci r. 64. Zmínky o Petrovi jako zakladateli církevní obce v Římě nacházíme v 1. Listu sv. Klementa (kolem r. 96) jež byl mladším současníkem a žákem apoštolů a Kristových učedníků nebo v listě Římanům Ignáce Antiochijského. O tom, že Petr působil misijně i jinde než v Jeruzalémě, se dočteme např. ve Skutcích apoštolů: (Sk 12,17). O starobylosti římské křesťanské obce víme také od Suetonia, z jehož díla vyplývá, že zde křesťané žili už kolem roku 50. (Byli vypuzeni z města a mezi nimi i Priscila a Aquila.)

ad 3.

Největší misijní dílo mezi apoštoly vykonal sv. Pavel, původně farizeus Šavel (Saul z Tarsu) obrácený kolem roku 33 – 36 u Damašku.

Misijní cesty apoštola Pavla:

1. cca r. 47 s Barnabášem – Antiochie – Kypr – Pisidie – Ikonie – Lystra – Derbe
2. cca r. 50 se Silasem a část s Lukášem a Timoteem – Malá Asie a Řecko (Filipi – Soluň – Atény – Korint – Efez) – Cesarea – Jeruzalém – Antiochie
3. roku 53 – Galatie – Frygie – Efez – Korint – Makedonie – Milét – Rhodos – Jeruzalém

◀ Misijní cesty apoštola Pavla

Po uvěznění v Jeruzalémě a po dvou letech vazby v Césareji se Pavel odvolal k císařskému soudu a plul do Říma, kde byl sťat r. 67.

Také ostatní apoštolové konali misijní cesty, jinak by nebylo možné, aby bylo už ve 2. století křesťanství rozšířeno ve všech zemích kolem Středozemního moře a v dalších oblastech Římské říše.

- dynamický nárůst křesťanství umožněn jednotným prostorem Římské říše
- Východní část říše: křesťanství rozšířeno ve městech i na venkově např. Mezopotámie, Egypt (kolem r. 200 zde existovalo asi 100 biskupství; hlavním centrem Alexandrie), severní Afrika (Kartago, Numidie)
- Západní část říše: křesťanství rozšířeno téměř výlučně v městských centrech;
  - Řím – kolem r. 250 několik desítek tisíc křesťanů
  - Galie – Marseille – křesťané už v 1. stol
  - Británie – doložena existence několika biskupství r. 314

Rozvoj křesťanského myšlení a teologie

Apoštolští otcové

bezprostřední žáci a posluchači apoštolů:

Kliment Římský (Klement I.) – 4. římský biskup (někdy uváděno jiné pořadí); list Korint'ánům – cca r. 96; v Pavlově duchu

Polykarp ze Smyrny (Polykarpos) – biskup ve Smyrně, poslední žák apoštola Jana, list Filipánům

Ignác Antiochijský – žák apoštola Petra, 7 listů; popraven v Římě cca r 110; píše o církevní obci v Římě „která má přední místo ... „ – doklad mimořádné role Říma už od prvních dob křesťanství

Didaché – 1. pol. 2. stol. – učení 12 apoštolů – život prvotní křesťanské obce, liturgické předpisy a texty

Apologeté

obhájcí vůči vnějším námitkám a obviněním vůči křesťanství; dialog s pohany a antickými filosofi; mluvili jazykem své doby a svých odpůrců

Quadratus – nedochované dílo *Apologia* asi z roku 124 (pouze zlomky)

Justin – 1. křesťanský filozof a mučedník, (*Apologie proti pohanům; O zmrtvýchvstání*)

Kliment Alexandrijský – vědecky zpracoval obsah víry; „filosofie služebnice víry“

Origenes – žák Klimenta, šestisloupcová Bible = Hexapla; definoval Boží Trojici, zavedl označení Bohočlověk pro Krista

Irenej – žák Polykarpa, biskup v Lyonu, 5 knih proti heretikům

Tertulián – z Kartága, antický vzdělanec s křesťanskou vírou; vynikající znalost antické literatury, dějin a práva

sv. Cyprián z Kartága – slavný rétor, obhájce jednoty církve

Církevní otcové

otcové – lat. patres > patristika – období Církevních otců

- velcí teologové, většinou biskupové, neomezovali se na obranu vůči námitkám z nekřesťanského prostředí, ale snažili se hlouběji teologicky proniknout do pokladu víry
- vycházeli ze zjevení jako základu
- vznik vědecké křesťanské teologie – ze střetu s gnozí a jinými bludnými naukami uvnitř křesťanství;
- hlavní témata: christologie, soterologie a nauka o Trojici
- Irenej z Lyonu (+ 202) – *Adversus haereses* (Proti bludným naukám) – význam ryzí apoštolské tradice pro udržení čistoty pravé víry (nejlépe zaručena nástupnictvím římského biskupa); popírá bludné nauky gnostické; autor nejstaršího seznamu římských biskupů
- Tertulián (po r. 220) – působí v severní Africe, právník a teologický spisovatel, laik, také proti gnostickým heretikům – *De praescriptione haereticorum* – Ježíš Kristus předal svou nauku jen apoštolům a ti výhradně biskupským církvím – nutná shoda ve víře; nauka bez apoštolské tradice je bludná;
- Hippolyt (+235) – *Vyvrácení všech herezí* – proti trinitářským bludům a tzv. patripasiánům; *Apoštolské podání*; poté první vzdoropapež – vyvolal v Římě první schizma; později se s církví usmířil a zemřel mučednickou smrtí spolu s papežem Pontianem
- Cyprián (+258), pokřtěn 246 a již 248/9 se stal papežem!, 258 sťat; obhájce jednoty církve – *De ecclesiae unitate* (O jednotě církve)

Kapadočtí otcové

- sv. Basil (330–379)
- sv. Řehoř Naziánský (329–390)
- sv. Řehoř Nysský (335–394)
- sv. Jan Zlatoústý (354–407)
- sv. Cyril Jeruzalémský ( )

Západní otcové

- sv. Hilarius z Poitiers (+367)
- sv. Ambrož (339–397)
- sv. Jeroným (350–419)
- **sv. Augustin** (354–430)
- sv. Řehoř Veliký (590–604)

Sv. Augustin (Augustinus Aurelius)

- * 354 v Numidii, + 430 v severoafrickém městě Hippo Regia
- otec pohan, matka křesťanka (sv. Monika)

- vychováván křesťansky, ale nepokřtěn; v mládí odvrát od křesťanství, nemanželské dítě
- seznámil se se sv. Ambrožem, nechal se pokřtít, vedl klášterní život, vysvěcen na kněze; učitel katechumenů a kazatel; od 396 biskup v městě Hippo Regia
- bojoval proti manichejcům, donatistům a pelagianům
- dílo: *Vyznání* – autobiografický popis vlastní konverze, velebí Boží milost
O Boží obci
O křesťanské nauce
- nauka o milosti
- řehole sv. Augusta – řídili se jí augustiniáni, premonstráti, dominikáni

Úkol: Přečtěte si úvodní kapitolu Augustinových *Vyznání* a dále si prohlédněte obsah jeho spisu *O Boží obci*. Jaký je Augustinův pohled na dějiny a na jeho současnost (hroutící se Římskou říši)?

Počátky křesťanské školy alexandrijské

Ve 2. stol. vznikla v Alexandrii slavná škola na způsob antických filosofických škol – soukromé přednášky učitelů vzdělaných ve filosofii a teologii. Roku 180 ji založil Pantaenus jako svou soukromou školu. Jeho největší žák Klement si později otevřel svou vlastní školu, jeho žákem byl Origenes. Nejprve vyučoval jako soukromá osoba až později ho místní biskup pověřil oficiální výukou katechumenů.

Pronásledování křesťanů

Příčiny

pověry a předsudky ze strany prostého lidu – křesťané žili v ústraní, což vyvolávalo různé spekulace a pomluvy o jejich způsobu života, liturgii atd.; odpor mas k menšině, která žije jinak (mravněji, ideálněji) – pronásledování ze strany lůzy; křesťané odmítali jiné kulty – také státní kult císaře; křesťané uznávali stát, dodržovali zákony, modlili se za císaře, pouze odmítali účast na státním kultu

Průběh

1. období do r. 100 – křesťanství spojováno se židovstvím; stát křesťanství trpěl nebo ingoroval; pronásledování za dvou císařů:

– Nero (54–68); pronásledoval křesťany na základě své osobní zvrácenosti, bez právního podkladu; r. 64 – založil požár Říma a svedl jej na křesťany;

– Domicián – 81–96

2. období do r. 250 – křesťané označováni jako nepřátelé lidu i státu; je trestné být křesťanem (Septimus Severus – 202 – zákaz přestoupení ke křesťanství)

3. období do r. 313 – systematické pronásledování všech vrstev křesťanského obyvatelstva – hlavně Decius (249–251) – Deciovy zákony proti křesťanům –

Exkurz č. 2: Raně křesťanská symbolika

ΙΧΘΥΣ – řec. RYBA vzniklo z prvních písmen označení Ježíš Kristus, Syn Boží, Spasitel

*Ι*óta (*i*) je první písmeno *Ι*ésús, řecky Ježíš.

Χ-Chí (*ch*) je první písmeno z *Χ*ristós, řecky "Kristus" a také „pomazaný“.

*Θ*éta (*th*) je první písmeno z *Θ*eu tj. Θεοῦ, to znamená „boží“, genitiv od Θεός, *Θ*εός – „Bůh“.

*Υ*psilon (*u*) je první písmeno z *υ*ιός tj. Υἱός, řecky "syn".

*Σ*igma (*s*) je první písmeno z *σ*ótér tj. Σωτήρ, řecky „Spasitel“.

XP

Kristův monogram (*chrismon*)

Χ (*chí*) a *Ρ* (*ró*) - zkratka jména *Χ*ristos.

množství odpadlíků od křesťanství; až od Decia má pronásledování legislativní základ;

– Valerián – 257 – systematicky vyhlazoval křesťany (nejprve klérus – mučednická smrt např. – Cypriána, papeže Sixta II.)

– Diokleciánovo pronásledování křesťanů – zahájeno r. 303 – nejkrutější ze všech; smrt sv. Šebestiána, boření kostelů, pálení knih ...; původcem asi Galerius (zástupce císaře) – reforma císařství – potírání odpůrců státního kultu; na Západě nebylo v této době pronásledování tak intenzivní jako na Východě; roku 311 Galerius zlomen těžkou nemocí ukončil pronásledování

Katakomy

– úkryt a shromaždiště křesťanů za císaře Diokleciána

– nástěnné ozdoby katakomb

– prosté malby

Raně křesťanské umění a symbolika

– časté užívání symbolů: ryba, fénix, páv, poprsí, pastýř, hrozny, obilí, klas, IHS – kryptografická řeč

Milánský edikt

– Galerius poté, co vážně onemocněl, vydal roku 311 toleranční edikt, kde dává křesťanství právo na existenci

– poté potvrzen císařem Konstantinem roku 313 – Milánský edikt

– zrovnoprávnění křesťanství v celé římské říši

Konstantin Veliký (306–337)

– syn sv. Heleny

– vojskem povolán císařem – musel bojovat proti svým politickým odpůrcům, hlavně proti

Maxentiovi; chtěl ho vytlačit z Itálie a Říma – hlavní bitva u Milvijského mostu před Římem 28. 10. 312; před bitvou měl sen, v němž se mu zjevil kříž s nápisem „V tomto znamení zvítězíš“; po vítězství se Konstantin přiklonil ke křesťanství

– Konstantin se zajímal o dění v církvi, zasahoval do něj, ale mnohdy nerozuměl řadě teologických otázek.

– osvobodil kleriky od řady povinností; zrušil trest smrti ukřižováním; nařídil svěcení neděle

– zakázal haruspicie (věštby z vnitřností zvířat) a některé výstřední erotické kulty

– zahájil stavby kostelů – daroval papeži Lateránský palác a zahájil stavbu Lateránské

baziliky; začal budovat chrám nad hrobem sv. Petra a nad Božím hrobem v Jeruzalémě (spolu se svou matkou, jež také budovala chrám v Betlémě)

- r. 330 založil město Konstantinopol jako novou čistě křesťanskou císařskou rezidenci v protikladu k Římu – městu s pohanskou tradicí
- povolal mezi své nejbližší spolupracovníky biskupy (např. církevního historika Eusebia z Caesareje)
- biskupům svěřil soudní pravomoc a snažil se je začlenit do státní správy
- r. 324 porazil Licinia – svého odpůrce na Východě – zavedl změny ve vztahu k církvi i zde
- až jeho nástupci zavírali pohanské chrámy a rušili kulty. (Pouze za císaře Juliána Apostaty 361 – 3 krátký návrat k pohanství)
- r. 380 císařové Gratián na Západě a Theodosius Veliký na Východě vyhlásili křesťanství
- za jediné oprávněné náboženství v Římské říši

Problémy rané křesťanské hereze

Židokřesťanská hereze – nedokázala se rozejít s židovským kultem – uznávala, že Ježíš Kristus je Mesiáš, ale popírala jeho božství.

Gnosticismus – produkt synkretismu mající kořeny v předkřesťanské době

- snaha spojit křesťanskou víru s pohanskými názory; směs řecké filosofie a orientálních mystérií; určeno pro uzavřený okruh zasvěcenců
- boj říše světla proti říši tmy (zlý princip proti dobrému)
- hlavní představitelé tzv. „křesťanské gnóze“: Satornil v Antiochii (poč. 2. stol.), Basilides v Alexandrii (cca 120–145), Valentin v Římě (cca 136–160)
- popírá podstatu křesťanství – víru v Kristovo božství; pokus strhnout křesťanství do synkretismu (mechanické spojování různých názorových systémů)
- gnose si přisvojila později křesťanské zjevení, ale interpretovala jej po svém

Manicheismus (perská gnóze)

- zakladatel Mání (215 – 273); označoval se za dovršitele Božího zjevení
- strohý dualismus = dobrý bůh říše světla versus zlý bůh říše temna
- cíl: vymanění člověka z hmoty » asketický způsob života

Montanismus

- založil kněz Montan, vydával se za proroka Ducha svatého, hlásá, že Ježíš Kristus přijde brzy znovu na svět, proto je třeba vést přísný odříkavý život; zanikl v 5. stol.
- byl chiliastický tzn. očekával brzký konec světa
- evangelijní rady chápány a vyžadovány jak zákon
- vytýkal církvi zesvětštění; vyhledával utrpení a mučednictví

Monarchianismus – dva směry:

adopcionismus – Ježíš Kristus je člověk; změnil se po křtu; adoptován Bohem

modalismus – Ježíš Kristus je jedna „z masek“ Boha – jednou je Otec, jednou Syn

Arianismus

- popírá božství Ježíše Krista, odděluje Logos od Boha, říká, že není věčný, všemohoucí a je podstatou rozdílný,
- neuznává Ducha Svatého, třetí Božskou Osobu
- představitelé: Arius (zakladatel), Eusebios z Nikomedie, Eusebios z Casareje
- proti vystupují Atanáš (je poslán 5x do vyhnanství kam přináší mnišství); a tzv.

„Kappadočtí otcové“ – Bazil, Řehoř Naziánský, Řehoř Nysský – Bůh = 1 bytost, ale 3 nositelé – použito na koncilu v Cařihradě 381; Ježíš Kristus = 1 osoba (božská), ale 2 přirozenosti (božská a lidská) » tzv. hypostatická unie;

Arius (260 – 336)

- vyšel z Antiochijské školy (vykládala Písmo čistě gramaticko – historicky) a odmítal alegorický a mystický výklad Alexandrijské teologie
- 318 spor s alexandrijským biskupem – subordinaciánská christologie – Kristus podřízen
- Otcí – není rovnost Osob v Trojici.
- sklon k fanatismu a samolibosti; asketismus a racionalismus
- odděloval Logos od Boha (Logos není věčný je stvořený a nedokonalý)
- popření Božství Kristova
- 318/19 Alexandrijská synoda zamítla jeho učení (velké rozepře o toto učení – potyčky i fyzické střety v ulicích Alexandrie – proto svolal Konstantin biskupy na všeobecný koncil do Niceje)

Nestorianismus

- odděloval božství a lidství Ježíše Krista; Panna Maria není Theotokos ale Christotokos
- konstantinopolský biskup Cyril sestavil 12 anathemat (zavrženíhodných názorů) a poslal je Nestorioví, ten sestavil 12 antianathemat a přiměl císaře Valentiana ke svolání koncilu
- 431 svolán koncil efezský; Nestorius se svými biskupy přišel pozdě a bylo již rozhodnuto o tom, že je heretik – nevzdává se, ustanovuje protikoncil, ale je poslán do vyhnanství; jeho nestoriánská církev je v Persii dodnes

Monofyzitismus

- jediná božsko–lidská přirozenost v Ježíši Kristu, ale lidská se v božské ztrácí;
- 449 svolána do Efezu tzv. "lupičská" synoda, kde je přijato bludné učení Eutycha, hlavního tvůrce monofyzitismu

Pelagianismus – popíral působení Boží milosti na člověka

Donatismus – očista církve od biskupů, kteří za pronásledování křesťanů selhali; snaha o zneplatnění jimi učiněných církevních úkonů

Monotheletismus – hlásání jednoty vůle Ježíše Krista, tzv. božskolidká vůle; popření, že měl vůli božskou i lidskou

Dokétismus – Ježíš Kristus měl jen zdánlivé tělo, zdánlivě trpěl, zdánlivě zemřel

Období koncilů (4. – 9. stol.)

- snaha vyřešit rozdíly v církvi; hlavní témata: nauka o Trojici a christologie
- 8 velkých všeobecných koncilů

I.

325 – nicejský – odsoudil nauku Aria, který popíral božství Ježíše Krista (ovšem císař Konstantin Aria po několika letech politicky rehabilitoval);

– nicejské vyznání víry – *„Kristus se zrodil z Otce přede všemi věky, Bůh t Boha, světlo ze světla, pravý Bůh z pravého Boha, zrozený, ne stvořený, jedné podstaty (homousios) s Otcem.“*

II.

381 – cařihradský – odsoudil odpůrce božství a soupodstatnosti Ducha Svatého nicejsko-cařihradské vyznání víry – věřím *„v Ducha Svatého, Pána a dárce života, který z Otce i Syna vychází ....“*

III.

431 – efezský – odsoudil nestorianismus, který popíral, že Panna Maria je Bohorodička; po vyhnání pronikl hluboko na východ – Čína, Tibet – dlouhá historie, v 16. stol se nestoriánská církev z velké části sjednotila s Římem (chaldejští a malabarští křesťané)

IV.

451 – chalcedonský – největší dogmatické prohlášení o dvojí přirozenosti Ježíše Krista (božské a lidské); dokončil christologické formulace, přirozenosti jsou v Kristu nesmíšené ale neoddělené, odsouzení monofyzitismu, který ale na východě přetrvával i v politickém a obecném myšlení

V.

553 – II. cařihradský – (spíš politický a mocenský spor než teologické problémy) spor o 3 kapitoly: císař Justinián odsoudil 3 předáky antiochijské školy, aby vyšel vstříc monofyzitismu – spor o odmítnutí nebo přijetí císařova zásahu – císař na II. cařihradském koncilu prosadil odsouzení 3 kapitol, dodatečně neochotně souhlasí i papež Vigilius

VI.

680 – III. cařihradský – odsoudil monotheletismus

VII.

787 – II. nicejský („svátek ortodoxie“) – proti obrazoborectví (koncil na straně obrany úcty k obrazům – úcta ano, ale ne klanění)

VIII.

869 – IV. cařihradský – sesadil patriarchu Fótia – rozkol východní a západní církve

Počátky poustevnictví a mnišství

- odpověď na potřebu doby, hledání evangelních ideálů – naprosté oddání se Bohu v následování Krista; vzdání se všeho, co by mohlo bránit životu pro Boha – majetku (chudoba), tělesného a rodinného života (čistota) a vlastního já (poslušnost)
- odstup od světa, ne nepřátelství vůči němu (jak je charakteristické pro mnohé hereze); má ukazovat, že církev není z tohoto světa, že s ním nesmí splynout
- velký rozvoj ve 4. století – zasaženy všechny vrstvy obyvatelstva (zejména v Egyptě, Sýrii, Malé Asii – vhodné podmínky – poušť, opuštěné stavby, mírné podnebí); současně i rozvoj misijní činnosti

Formy: anachorétství (poustevníci; už od pol. 3. stol v Egyptě)
cenobitství (kláštery; koinos bios – společný život)

sv. Antonín (251–356) – otec pouště

- zakladatel poustevnictví – eremitství (život na poušti – eremos = poušť)
- jeho následovníci, eremité, nežijí podle psané řehole, ale podle rad zkušeného duchovního otce
- obražejí se na něj potřební, nemocní, biskupové i císař Konstantin; jeho život popsal sv. Atanáš (Athanasius)

sv. Pachomius (287–347)

- založil 1. klášter mnichů na Nilu, poté dalších 9 mužských a 2 ženské kláštery (celkem cca 9 tisíc osob); pevná pravidla pro modlitbu a práci, ale dbal i o obživu mnichů

sv. Bazil Veliký

- vytvořil malou a velkou řeholi pro cenobitství – na východě se jí dodnes řídí baziliáni
- podporoval a zakládal i ženské kláštery

Západ poznal mnišství prostřednictvím sv. Athanasia, který byl ve vyhnanství v Trevíru, kde ho doprovázeli dva mniši a také díky četbě jeho životopisu sv. Antonína. První řeholi na Západě sepsal sv. Augustin (ve větší míře se prosadila až později). Hlavním tvůrcem západního mnišství je sv. Benedikt. Na východě se i dále vedle cenobitství udrželo i anachorétství (např. Stylité – sloupníci; inclusi – zazdění apod.)

Doplňující literatura:

- DROBNER, Hubertus R.: *Patrologie: úvod do studia starokřesťanské literatury*, Praha 2011.
- HENGEL, Martin: *Evangelista Lukáš, první křesťanský dějepisec*, Praha 1994.
- JEDIN, Hubert: *Malé dějiny koncilů*. Praha 1990.
- KRAFT, Heinrich: *Slovník starokřesťanské literatury*, Kostelní Vydří, 2005.
- KURZOVÁ, Helena a kol., *Latinitatis christianae Fundamenta*, I, České Budějovice 2000.
- MANFRED, Clauss: *Konstantin Veliký. Římský císař mezi pohanstvím a křesťanstvím*, Praha 2005.
- MARKSCHIES, Christoph: *Mezi dvěma světy. Dějiny antiského křesťanství*, Praha 2005.
- POKORNÝ, Petr: *Literární a teologický úvod do Nového zákona*, Praha 1993.
- HAZLETT, Ian (ed.): *Rané křesťanství: Počátky a vývoj církve do roku 600*, Brno 2008
- ŠUBRT, Jiří: *Římská literatura*, Praha 2005.

II. Křesťanství a formování Evropy, christianizace germánských a slovanských národů

Periodizace středověku z hlediska církevních dějin

- I. 500 – 700 – povrchní setkání křesťanství a germánských kmenů (496 přijal křest francký panovník Chlodvík)
- II. 700 – 1050 – hlubší pronikání křesťanství do Evropy (anglosaská misie, Sv. Bonifác, Karel Veliký)
- III. 1050 – 1300 – osvobození Církve od světské moci a vlivu panovníků
- IV. 1300 – 1500 – doba rozpadu západního univerzalizmu

Základní charakteristika církevního života a náboženských poměrů ve středověku

- jednotný náboženský postoj západní společnosti
  - symbióza církve a státu – znázorňováno obrazně elipsou se dvěma ohnisky (nevylučuje to však pnutí a zápasy a přináší vzájemné korigování obou mocí)
  - církev je nejsilnější kulturní činitel
-
- nestejný vývoj církve na Západě a Východě, (obecně značné politické a kulturní rozdíly)
  - koncem 4. století rozštěpení východo a západoevropské společnosti, další vývoj je zcela odlišný
  - politické i materiální podmínky Východořímské říše jsou lepší, vážné spory pouze s Peršany,
  - Západořímská říše – velký tlak nových národů vedoucí k zániku; stěhování národů, tlak Hunů na Germány (Atila – Bič Boží)
  - v 5. století úpadek centrální moci, zakládání malých států
  - politická nestabilita (až do roku 1000) – časté vpády cizích vojsk
  - Řím zničen nejprve Vizigóty (Alarich; r. 410), poté Vandaly (r. 455); r. 452 zachránil Řím před Huny papež Lev Veliký
  - římská říše nemá možnost rozvoje, snaha potlačit význam říše
  - 476 – zánik Západořímské říše – císařové nedokázali ochránit Itálii a Řím, jejich úlohu přebírají papežové
  - rozvoj dualismu církevní a státní moci – papež a místní biskupové nahrazují v případě úpadku státní moc – papež má stejnou moc, jako ostatní vládci
  - 6. stol. – příchod nových národů – Slovanů
  - 8. stol. – Byzanc – vyčerpávající a dlouhotrvající spory s Peršany a Araby
  - od r. 568 ohrožuje Řím kmen Langobardů, papež žádá o pomoc Byzanc a poté Franky; franský majordomus Pipin Krátký zajišťuje pomoc a ochranu papeže; Karlovcí přebírají vojenskou ochranu Západořímské říše
  - 754 – smlouva papeže Štěpána II. a Pipina Krátkého, že papež přenesl moc na jeho syny, papež pomazává křížem Pipina na krále, papež získává území

dobyty Pipinem v Itálii (tzv. Pipinova donace) – vznik papežského státu (trvá do roku 1870)

- na Východě úplná závislost patriarchy na císaři

Christianizace Evropy

- 4. stol. – církve sídlí na Západě hlavně v Římě (resp. románskou populací) založených a obývaných městech, venkov (germánský) zůstával dlouho pohanský

Mezi první barbarské etnikum, které přijímalo křesťanství, patřili Germáni – mezi nimi jako první Vizigóti. Vizigóti se po r. 376 začali usazovat uvnitř hranic říše (hledali ochranu před Huny, a dokonce začali být najímáni i do armády – přijali křesťanství ale v ariánské formě a to ještě v době pronásledování na konci 3. stol., takže to nebyl akt prospěchářství, ani politická taktika, jak se dělo někdy v pozdějších dobách; vůbec se jedná o velmi ojedinělý případ. Stalo se to díky tomu, že při jednom voj. výpadu na území říše s sebou mezi zajatci odvěkli i křesťanské kněze. Ti v podstatě v roli nesvobodných poddaných (otroků) hlásali neohroženě svým pánům svoji víru a ti ji postupně přejímali.

Vizigóti se po r. 418 usadili na území jižní Galie. Zda vznikl postupně jejich stát, tzv. toulousanské království. Hlavní postavou se stal Theoderich a později Alarich. Pronikali až do Hispánie, kde založili království s centrem v Toledu. Nejprve propukly spory mezi vládnoucími ariány a původním romanizovaným katolickým obyvatelstvem. R 587 se ale vizig. král obrátil ke katolicismu a zavedl jej v zemi. Ariánští kněží to přijali vesměs bez odporu a tak se zde došlo k nekrvavé konverzi celého etnika.

Ostrogóti – také ariáni se usadili se v severní Itálii (kterou dobyli) v oblasti Raveny. Postupně ovládli celou Itálii a část Balkánu za Theodericha Velkého.

Frankové – už v pol. 4. stol. ve styku s Římě přijímají křesťanství. Chlodvík (nastupuje 482) z rodu Merovejců přijal křest (katolický) a vyhlásil křesťanství za státní náboženství své říše.

- 5. stol. – jednotlivé germánské kmeny se postupně odvracejí od arianismu a kloní se ke katolicismu, hlavní zásluhu mají biskupové sv. Martin Tourský, Libor z Lemens, Severin, Avitus z Vienne, Cesarius z Arles, Remigius z Remeše; pod jeho vlivem přechází koncem 5. stol. ke katolictví 1. germánský kmen Frankové, král Chlodvík s rodinou a cca 2000 dvořanů; rozvoj misie v jimi ovládaných územích; poté přijímá křesťanství i vizigótský král Rekkard; koncem 6. stol. přijímají křesťanství Langobardi v sev. Itálii; intenzivnější působení biskupů a kněží se soustředí jen na aristokracii, zvyky a představy venkovanů zůstávají pohanské, pojí se s křesťanstvím a působí podivnou symbiózu; trvalo celá staletí, než se lidé opravdu stali křesťany – pozvolná misionářská činnost

Británie

- v Británii působí skupina asi 40 mnichů (v čele se sv. Augustinem z Canterbury) poslaných papežem Řehořem I. Velikým – úspěšná christianizace; od roku 314 doložení biskupové yorksý, londýnský a lincolnský; r. 407 odliv křesťanů v důsledku odvolání římských legií z Británie; pronikání pohanských Piktů, Sasů, Anglů a Jutů a postupné vypuzení domorodých už christianizovaných Britů (křesťanství se udrželo jen ve Walesu)
- existence významných benediktinských klášterů – Malmesbury, Wearmouth-Jarrow (Beda Venerabilis – významný historik přelomu 7. a 8. stol.
- vznikla anglosaská misie k příbuzným národům (Sasko, Frýsko) zaměřená spíše na vládnoucí vrstvy (na rozdíl od iroskotské, zaměřené široce na prostý lid)

Skotsko

- v 6. stol misionáři z Irska (sv. Kolumbán) – centum klášter Iona – spojení irských a skotských mnichů v tzv. Iroskotskou misii, jež šířila křesťanství po celé Evropě

Irsko

- počátek christianizace Irska r. 432, ačkoli se sem křesťanství dostalo už před rokem 400
- hlavní zásluhu na christianizaci má sv. Patrik (385–461) původně Brit; byl odveden jako zajatec do Irska, kde poznal tamní zvyklosti, obyvatelstvo, naučil se místní jazyk; dostal se zpět do Británie a odtud do Galie, kde byl vysvěcen na kněze a záhy (r. 432) zahájil misii v Irsku, pro níž byl výborně vybaven z předešlého zajetí; obrovský úspěch misie – do konce jeho života bylo celé Irsko křesťanské a vydalo nevídané plody v šíření křesťanství v Evropě
- církevní organizace spojena s hustou sítí klášterů, jež byly duchovními a kulturními centry; hlavními představiteli církevní organizace byli opati (biskupové byli nositeli pouze duchovních funkcí, nikoli administrativních úřadů);
- velká popularita mnišství; obrovské nadšení pro křesťanství, mnoho světců a vzdělaných mnichů (Irsko bylo nazýváno Ostrov světců a učenců)
- kněžství a mnišství zde bylo v podstatě totéž, z čehož vyplývala vysoká mravní a duchovní úroveň duchovenstva; ta byla přenášena i na Evropskou pevninu a zlepšovala úroveň tamního kléru – zavádění mnišských způsobů života do života kněží – breviář, celibát; z Irska přešla do záp. křesťanstva tradice ušní zpovědi (individuální, časté a s okamžitým rozhřešením);
- mniši překládali a prepisovali filosofické a teologické spisy, vznikají vynikající iluminované kodexy (např. Book of Kells)
- rozkvět irského křesťanství trval do pol. 8. stol.
- posvátné putování pro Krista – christianizace Evropy (Island, Skotsko, Německo....; při putování zakládali četné kláštery

Exkurz č. 3

Biskup Wulfila

Z vizigótských křesťanů pocházel nejslavnější germ. biskup doby stěhování národů – Wulfila. Malá skupina uvnitř vizigótů byla pronásledována od stoupenců starých kultů, takže v čele s Wulfilou prchla pod ochranu Řím. říše (kolem r. 340) – zde Wulfila zahájil dílo, které jej pro všechny časy proslavilo – překlad Bible do gótského jazyka. Tím vytvořil první germánský spisovný jazyk a literaturu. Jde o nejstarší překlad Bible do národního jazyka.

Za tím účelem sestavil gótskou runovou abecedu a jeho překlad je unikátním dokladem staré germánštiny. Dochované části Wulfilova překladu jsou známy jako Codex Argenteus a uchovává je univerzitní knihovna v Uppsale. Wulfila pokřtil mnohé Vizigóty a Ostrogóty. Křesťanství mezi nimi šířil v ariánské podobě.

Modlitba *Otče náš* ve staré gótsčině z Wulfilova překladu Bible

*atta unsar þu in himinam,
weihnai namo þein.
qimai þiudinassus þeins.
wairþai wilja þeins,
swe in himina jah ana airþai.
hlaif unsarana þana sinteinan gif
uns himma daga.
jah aflet uns þatei skulans
sijaima,
swaswe jah weis afletam þaim
skulam unsaraim.
jah ni briggais uns in
fraistubnjai,
ak lausei uns af þamma ubilin;
unte þeina ist þiudangardi jah
mahts jah wulfus in aiwins.
amen.*

Kolumbán Mladší (530 – 615)

r. 590 se z Irska vydává do Evropy s 12 druhy – vzorem je mu Kristus a 12 apoštolů; působí v Bretani, Galii, Burgundsku; zakládá řadu klášterů a sepisuje jim pravidla života; kritizuje nemravný život na franckém dvoře a musí prchnout – působí u Bodamského jezera, v Bregenzu, v sev. Itálii (zakládá proslulý klášter Bobbio)

sv. Bonifác (Winfried), patron Německa

- přijal křesťanství od anglosaských misionářů
- r. 719 dostává povolení od papeže k misijní činnosti
- propojení zájmů francouzských držitelů moci a papeže
- kontinuita římské moci

Postupně přijímají křesťanství i další germánské kmeny – Bavoři, (první vlna už za sv. Columbána Ml. cca kolem r. 600), Durinkové, Frýzové (křesťanství přijímají od Anglosasů – Willibrord a hlavně sv. Bonifác – Winfrid – apoštol Německa od 20. let 8. stol). Podporován majordomem Karlem Martelem. Bonifác založil kolem 740 biskupství v Erfurtu a Wurzburgu a klášter ve Fuldě

K Sasům v severním Německu a Polabí se už Bonifác nedostal. Jejich christianizace je spojena s připojováním germ. kmenů do říše Karla Velikého. Velmi lpěli na svém pohanství a postup christianizace byl těžký a je v dějinách christianizace píše výjimkou, ačkoli bývá často vyzdvihován, jako základní model šíření křesťanství v Evropě. Křesťanství jim bylo politicky a vojensky vnuceno Karlem Velikým.

Skandinávie

R. 822 byl remešský arcibiskup Ebo jmenován misijním biskupem pro severní národy. Později bylo jako misijní založeno biskupství v Hamburгу – prvním arcibiskupem se stal sv. Ansgar. Začal působit nejprve v Dánsku (kde již nepatrné stopy křesťanství zanechal Willibrord). Ansgar byl pohanským králem vlídně přijat a bylo mu dovoleno hlásat zde víru i stavět kostely. Sám král křest nepřijal ani jeho syn. Hlavní rozvoj křesťanství nastal za Haralda Modrozubého, který vládl Dánsku i části Švédska (945– 986). Pohanská reakce za Svena s rozčísnutou bradou (Vidlí vous). Za jeho syna Knuta (poč. 11. stol.) se křesťanství šíří po celém Dánsku. 1103 v Lundu zřízeno arcibiskupství pro celou Skandinávii – vyvázání z vlivu německého duchovenstva. Definitivní

Exkurz č. 4

Monastické rysy církve

v Irsku

Zdejší církev získala monastický charakter, zapříčiněný kmenovou strukturou v zemi a neexistencí měst. Kláštery se rychle staly centry prosperity, umění a vzdělanosti, „vysokými školami duchovního života a zbožnosti“.

Sv. Patrik zanechal v Irsku mnišství, jehož principy byly askenze a učenost, proto také bylo Irsko po dlouhou dobu nazýváno insula sanctorum et doctorum (ostrov světců a učenců), kteří z těchto klášterů vycházeli. Kláštery se staly středem církevního života a vznikala tak „mnišská církev“. Opat měl ve své komunitě podřízeného biskupa, který udílel svátosti, k nimž bylo potřeba biskupského svěcení. Opat byl zároveň duchovním vůdcem kmene, na jehož území se klášter nacházel. Velkou většinu obyvatel každého kláštera tvořili laici.

V klášteře v Glendalough založeném sv. Kevinem, vzniklo „univerzitní městečko“, kam přicházely tisíce studentů z Irska, Anglie a celé Evropy. Byli přijímáni obyčejní i urození lidé. Mniši všem poskytovali jídlo a výuku zdarma. Studovala se evangelia a jiné biblické knihy, životopisy svatých, kázání a komentáře církevních otců a později antická řecká a římská literatura. Ještě později se tyto rukopisy opisovaly. Irsko tehdy působilo jako skutečný evropský nakladatel.

christianizace za Knuta IV. Svatého (konec 11. stol) a za Waldemara I. (pol. 12. stol.)

Norsko

Poprvé se setkali s křesťanstvím na svých pustošivých vikingských výpravách do Británie a Irska koncem 8. stol. (V Irsku se s pokřtěnými Nory setkáváme kolem r. 1000). Norové pokřtěni ve Skotsku pak osídlovali Island. Křesťanství přijal v Anglii syn prvního krále sjednoceného Norska Haralda Krásnovlasého, Hakon Dobrý (30. léta 10. stol.) Docházelo však k pohanským reakcím. Olaf Trygvason, slavný viking a sjednotitel Norska, přijal křesťanství v Anglii na dvoře Aethelreda. Pohanství se však stále i u něj mísilo s křesťanstvím, které občas šířil i násilně. (Zahynul kolem r. 1000). Poté šířil křesťanství (ne vždy pokojně) Olaf II., později svatý. Nad jeho hrobem v Trondheimu – nejsevernější město středověké Evropy, bylo založeno kolem r. 1150 arcibiskupství, pod nějž spadaly Grónsko, Island, Faerské ostrovy, Orkneje, hebridy, Shetlendy.

Iroskotská misie

První šířitelé irského monasticismu opouštěli zelený ostrov v 6. století. Prvním z nich byl Colum Cille, který se mohl stát králem, ale místo toho se stal mnichem. Polatinštěné jeho jméno zní Columba nebo Columbanus. Colum Cille doplul se svými druhy, jejichž počet je symbolických dvanáct, k pobřeží Skotska, kde zakládá klášter Iona.

O generaci později tento podnik inspiroval jeho jmenovce Columbana (Kolumbána ml.). Pod jeho vedením se irští mniši vydávají do celé Anglie, Německa, Francie, Belgie, Švýcarska, Rakouska a Itálie. Columbanus sám působí ve Vogézách, na Bodamském jezeře a v horní Itálii. Kolem r. 600 založil ve Francii klášter v Luxeuil, který ovlivní stovku dalších. Zemřel r. 615 v italském Bobbiu, kde založil později proslulý klášter. Dosud existuje po Evropě více než dvě stě padesát míst, která připomínají jména keltských světců misionářů, kteří na kontinentě působili hlavně v 7.–9. století. Nejvýznamnějším žákem Columbanovým je sv. Gallus. Po Columbanově smrti přichází další vlna jeho následovníků, mezi nimiž jeho největší duchovní dědic, Aidan, založil klášter Lindisfarne v Northumbrii. Od počátku 7. do poloviny 8. století se irští mniši ve spolupráci s misionáři anglosaskými staly na území karolinské říše nejdůležitějším faktorem náboženským a kulturním. Ještě v 11. století přicházeli z Irska další misionáři. Dokládají to tzv. Schottenklöster – irské kláštery v Řezně, ve Vídni

První křesťanské misie na našem území lze předpokládat nejpozději koncem 8. stol. právě z okruhu iroskotských mnichů a jejich žáků. Proto také Cyril a Metoděj při svém příchodu na Velkou Moravu našli již kostely i křesťanské věřící.

Iroskotští misionáři se podíleli na založené biskupství v Salcburku, Pasově, Řezně a Freisinku. Odtud kněží rozvinuli horlivé misijní úsilí směrem ke Slovanům. V Čechách působila zejména misie z Řezna na Moravě z Pasova.

Byzantské misie ke Slovanům – Cyrilometodějská misie

- do střední Evropy přichází nejprve latinská christianizace – působí zde iroskotská misie (Modrá u Velehradu) a misie z oblasti Bavorska (Pasov, Řezno ...) – malý úspěch christianizace – pouze vládnoucí vrstvy
- velkomoravský kníže Rastislav žádá neúspěšně římského papeže Mikuláše I. o posláním misionářů; poté se obrací na byzantského císaře Michala, ten posílá Konstantina (Cyrila) a Metoděje, dva vynikající učence i organizátory se zkušenostmi s misijní prací (např. u Chazarů, odkud přinesli ostatky sv. Klimenta, jehož úctu pak šířili dále)
- vytvořili písmo (hlaholice), jež odpovídalo potřebám slovanského jazyka
- vedle vlastního hlásání Evangelia i vzdělávací činnost
- překlad Písma svatého do staroslověnštiny, předzpěv k Písmu svatému – *Proglas*, unikátní literární památka
- spory s bavorskými misionáři – nařčení z odchýlení od ortodoxie; nutnost obhajoby v Římě; zde papež Hadrián II. schvaluje slovanskou bohoslužbu (869), na Moravu se vrací jen Metoděj, Cyril zůstává v klášteře
- Hadrián II. vydává bulu *Gloria in excelsis Deo* – souhlas se slovanskou liturgií
- po smrti Metodějově (885) kníže Svatopluk vyhání jeho žáky (Gorazd, Kliment, Sáva); odcházejí na Balkán k Ochridskému jezeru a na Kyjevskou Rus; Svatopluk ruší slovanskou liturgii
- Velká Morava zaniká záhy po smrti Svatopluka; za knížete Mojžíra II. přicházejí Maďaři (906 – 907), kteří christianizaci vyvracejí
- ve staroslověnské tradici pokračuje sv. Prokop v Sázavském benediktýnském klášteře, který však r. 1095 zaniká
- důležitost slovanské liturgie si uvědomil Karel IV. a povolal chorvatské mnichy do kláštera v Praze Na Slovanech (Emauzy), kam se opět vrací slovanská liturgie

Význam soluňských bratří zdůraznil i papež Jan Pavel II., když je jmenoval spolu s Benediktem spolupatrony Evropy.

Úkol: Vyhledejte nejstarší sídla biskupství v určitém regionu Evropy, pokuste se určit, s jakými světcí jsou tato místa spojena.

Doplňující literatura:

DAWSON, Christopher: *Zrození Evropy*, Praha 1994.

BEDNAŘÍKOVÁ, Jarmila: *Frankové a Evropa*, Praha 2009.

BEDNAŘÍKOVÁ, Jarmila: *Stěhování národů*, Praha 2013.

BEDNAŘÍKOVÁ, Jarmila: *Stěhování národů a sever Evropy. Vikingové na mořích i na pevnině*, Praha 2017.

BEDA CTIHODNÝ: *Církevní dějiny národa Anglů*, Praha 2008.

POLEHLOVÁ, Helena – POLEHLA, Petr: *Non Angli sed angeli: Kult svatých v latinské literatuře raně středověké Anglie*, Červený Kostelec 2012.

III. Papežství ve středověku

Po rozpadu Franské říše na 3 části po r. 843 nastává celkový úpadek panovnické moci – s upadající mocí císařskou vzrůstá moc papežská

- významní papežové: Lev IV. Veliký a Mikuláš I. (858–867) – považován za Eliáše svých dní, zpočátku rozkvět papežství, poté velký rozkol s východní církví – hlavní spor – úcta k obrazům a obrazoborectví – základem bylo odmítání lidství Ježíše Krista, vyvrcholilo v Byzanci za Konstantina V. – vraždění mnichů, kteří obrazy (ikony) uctívali; II. Nicejský koncil vymezil pojmy klanění (jen Bohu) a úcty (i svatým, kteří jsou zobrazeni)
- 858 nastoupil na místo cařihradského patriarchy Fotios – četné spory s papežem i byz. císaři i uvnitř východní církve; vzájemné exkomunikace; označován za otce pozdějšího schizmatu

Saeculum obscurum – temné století – 880–1046

- papežství pod mocí nobility
- vystřídal se 48 papežů během krátké doby, (do tohoto období je kladena i existence papežky Jany – ženy převlečené za mladíka; legenda ale pochází až z 13. stol., svědčí však o pohledu následujících generací na tuto dobu)
- papež nemá oporu v říši, o jeho úřad se vedly nespoutané stranické boje; pro většinu papežů je charakteristická mravní zpustlost, touha po moci spojená s brutalitou
- papež Jan XII. – 1. papež, který si změnil po nástupu jméno, přirovnáván k Neronovi, nastupuje v 17 letech; papežství má jen lokální význam, ohrožený papež si zve na pomoc císaře Otu I., ten ho svrhl, Otoni se snaží o reformu papežství; za Oty III. nastupuje 1. „německý“ papež, Řehoř V. – bratranec Oty III.

Obnova papežství

- obnova v 2. pol. 10. stol. za přispění Otonů
- 2. pol. 10. stol. papežové Kliment II., Lev IX. (reforma církve a východní rozkol) a Mikuláš II. (zavedena volba papeže)
- Lev IX. (1049–1054) – navrátil papežství univerzální platnost, hájil práva papežského primátu
- Mikuláš II. (1058–1061) r. 1059 vydává dekret o volbě papeže – zbavena vlivu laiků (císaře, římských rodů, lůzy), volili kardinálové a biskupové (Řehoř X. zavedl r. 1274 konkláve)
- v otonském období úzká provázanost církevní a státní moci; církve podporována panovníkem a naopak: Ota I. – korunovace císařem 962, christianizace Maďarů
- „císařská církev“ – vytvořil si oporu z říšských biskupů; nemusel se u nich obávat rodové moci, neboť žili v celibátu – shoda císařských a církevních zájmů; zakládal biskupství; rozmnožoval majetek biskupů, propůjčoval jim knížecí privilegia a královská práva, uděloval jim soudní pravomoc, právo celní, mincovní a tržní,

Exkurz č. 5

Reformní hnutí v církvi

Boj o investituru (o emancipaci církve vůči státu) se vyvinul z několika reformních hnutí, z nichž hlavní jsou Clunyjská reforma a Gregoriánská reforma.

Benediktýnský klášter v Cluny v Burgundsku, odkud vzešla reforma, se vyznačoval přísným zachováváním původní benediktýnské řehole, uchoval si svobodnou volbu opata bez vnějších zásahů, byl vyňat z pravomocí diecézních biskupů, ubránil se zesvětštění a politickým vlivům; podle jeho vzoru začaly svůj život utvářet i další kláštery a tak se reforma úspěšně šířila.

Gregoriánská reforma měla na rozdíl od Clunyjské církevně-politické zaměření. Jejím cílem byla libertas ecclesiae – osvobození od zásahů světské moci a vytyčení vlastních práv; Řehoř VII. v Dictatus Papae (1075) stanovil ve 27 článcích církevně-politický program papežů pro budoucnost; vzniká dekret o volbě papeže – kolem roku 1100 už papeže volili všichni stávající kardinálové; 3. lateránský koncil stanovil roku 1179 nutnost dvoutřetinové většiny hlasů při volbě papeže.

imunity – základ k vytvoření moci duchovních knížat a středověké feudální církve, která určovala charakter Německa až do sekularizace na poč. 18. stol.

- křesťanský stát = státní a církevní zájmy splývaly – nejspolehlivější opora německého království církev vždy na straně krále

- církev má velké možnosti, dochází k velkému rozvoji; působí zde mnoho svatých biskupů (patří mezi ně i sv. Vojtěch, dále arcibiskup Kolínský Bruno, Ulrych z Augspurku, sv. Wolfgang z Řezna)

- 2 vrcholné autority: papežství a císařství

- existovala i rizika, která se projevila později

- dočasné usmíření Východu a Západu, přiblížení kultur; otomská renesance – rozkvět křesťanského umění; kolem roku 1000 vznik románského slohu

- vizí Oty III. byla univerzální křesťanská monarchie – christianizace Evropy

- spolupráce při budování církevní správy s Poláky a Maďary – založení hnězdenského arcibiskupství;

- za Jindřicha II. (1002–1024) splynutí náboženství a politiky, důsledné dobudování říšské církve

- králové mazáni křížem jako biskupové

- Jindřich III. (1039 – 1056) dosazoval říšské biskupy a uděloval jim investituru prstenem a berlou; v Římě zápasí šlechtické rody a dosazují papeže – tři papežové; Jindřich sesadil všechny a jmenoval Klementa II.; císař byl pánem církve

Boj o investituru – 2. pol. 11. stol. – 1. třetina 12. stol.

- Jindřich IV. (1056–1106) – snaha zasahovat do církevního dění
- střet mezi světskou a duchovní mocí – boj o uznání práva dosazovat biskupa na stolec; nejdramatičtější střet roku 1075 – Jindřich IV. s papežem Řehořem VII. (původně mnich z Cluny a stoupenec tamní reformy); vydává *Dictatus papae* (moc duchovní je nad světskou, hlavou křesťanů je papež a ne císař); zákaz laické investitury, zakázal císaři obsazovat biskupství, ale ten neposlechl a navíc r. 1076 podnikl na říšském synodu proti papeži biskupy a sesadil ho; papež sesadil krále, uvrhl na něj klatbu a tím ho postavil mimo křesťanské společenství – knížata dala králi ultimátum do roka se zbavit klatby, král učinil smírný krok – putoval v žíněném rouchu do Canossy (1077) – papež Řehoř VII. odňal klatbu s tím, že se císař podrobí jeho podmínkám – vedení církve se vrátilo z císaře zpět na papeže

- spory císaře a papeže pokračují; císař táhne na Řím, papež prchá a umírá v exilu
- snahy o řešení situace – konkordát v Sutri r. 1111 (Paschalis II. a Jindřich V.); němečtí biskupové ale nesouhlasí, neboť jim vyhovoval model říšské církve a obávali se ztráty světské moci
- 23. 9. 1122 uzavřen kompromisní **konkordát Wormský** – dvojí investitura – král předává světské statky a práva a jejich symbol – žezlo, papež udílí duchovní funkce a jejich symboly – berlu a prsten; nejprve proběhne církevní volba a investitura a poté ji potvrzuje světský panovník a provádí světskou investituru

Úkol: Vyhledejte v odborné literatuře, jak využívali ve sledovaném období sporů mezi císařstvím a papežstvím čeští panovníci. Jaké byly jejich motivy příklonu či odklonu od papeže?

Doplňující literatura:

GELMI, Josef: *Papežové. Od svatého Petra po Jana Pavla II.*, Praha 1994.

HALAS, František X.: *Fenomén Vatikán. Idea, dějiny a současnost papežství.* Brno 2013.

Exkurz č. 6

Premonstráti – vznik řádu

Premonstráti, OPraem., jsou největším řádem tzv. řeholních kanovníků. Název je odvozen ze jména mateřského kláštera ve francouzském Prémontré, který založil roku 1120 sv. Norbert z Xanten. Roku 1126 řád potvrdil papež Honorius II. Norbert vtiskl řádu osobitý charakter vycházející z jeho zkušeností, ideálů a reformních snah o návrat k životu dle evangelia a zásad prvotní církve. Pro život v komunitě kněží, která se kolem něj vytvořila, zvolil již existující pravidla – řeholi sv. Augustina. V komunitním životě byl důraz kladen na společnou modlitbu, fyzickou práci, zachovávání mlčení a postů. Byly spojeny mnišský život v odloučení od společnosti s životem kanovníckým, jenž byl vázán na službu při významných chrámech a katedrálách, tedy uprostřed měst a společenského dění. Pro tento způsob života se užívá pojmu vita mixta (smíšený život). Norbert založil ještě tzv. dvojklášteří ve Floreffe a v Cappenbergu a v duchu svých zásad zreformoval některé již existující kláštery. Vytvořil do té doby ojedinělou řeholní organizaci se sítí klášterů, které zpočátku sám řídil. Potvrzení od papeže Honoria II. se řádu dostalo 16. února 1126 bulou Apostolicae Disciplinae.

IV. Proměny mnišství a řeholního života ve středověku

- jediným řádem na Západě byli dlouho benediktýni, založení sv. Benediktem v 1. pol. 6. stol.; od 8. stol. značný úpadek (bohatství klášterů, laická investitura)
  - benediktýnská řehole nevyhovovala všem, kdo toužili po řeholním životě; mnozí žili jako poustevníci, jiní putovali jako kazatelé – jejich ideálem byl apoštolský život
  - v severní Itálii sv. Romuald našel ideál ve způsobu starých otců pouště; kázal pokání, strhoval lidi oddaností Bohu a vážností svých slov, založil kláštery v Camaldoli (odtud název řádu Kamaldulští či Kamalduláci), Fonte Avellana aj. – začátečníci žili v klášteře podle benediktýnské řehole, pokročilí kolem kláštera v poustevnách, mezi nimi byl např. Petr Damiani (1007–1072)
  - v Itálii působil sv. Nilus; založil basiliánský klášter Grotta Ferrata u Říma; v Toskánsku sv. Jan Gualbertus – klášter Vallombrose u Florencie
  - kartuziáni – zakládá sv. Bruno Kolínský (1030/35–1101); vzdává se slibné kariéry v remešském biskupství a spolu se 7 druhy zakládá kartouzu v Grande Chartreuse u Grenoblu (1084); později přinucen následovat papeže Urbana II. do Itálie, kde zakládá další kartouzy; o kartuziánech, žijících velmi přísným životem, se říká, že nikdy nepotřebovali reformovat, protože nikdy nebyli deformováni
  - cisterciáci – reformovaná řehole sv. Benedikta, reforma vyšla z Cluny; opat Robert z Molesme založil r. 1098 s 20 druhy přísný benediktýnský reformovaný klášter v pustině Citeaux; stanovy (tzv. Úmluva lásky): apoštolská chudoba, samota k modlitbě, pravidelná tuhá tělesná práce; další expanzi řádu přinesl sv. Bernard z Clairvaux (1090/91–1153), který se za svůj život přičinil o vznik 69 klášterů (v r. 1500 bylo už 700 mužských a 900 ženských cisterciáckých klášterů); tělesná práce a obdělávání půdy měly velký civilizační význam (podíl na tzv. kolonizaci – zalidňování a kultivování dosud pustých a neobdělávaných krajín); sv. Bernard – významná postava duchovních dějin napsal nová pravidla templářům, byl ve spojení s papeži a císaři, velký reformátor, teolog, mnich, světec a mystik
- ### Reforma světského kléru
- 11. a 12. stol. silné kanovnícké reformní hnutí; papež Urban II. pokládá reformu světského kléru za důležitější než reformu řádů
  - začalo u katedrálních a kolegiálních kapitul (většina diecézního kléru tehdy žila ve městech soustředěna kolem biskupského kostela), snaha o přijetí řehole sv. Augustina pro společný život; (ve

středověku existovalo asi 4500 společenství řeholních kanovníků – chórová modlitba, slavnostní bohoslužby...)

- vznik kanovnického společenství premonstrátů – založil je sv. Norbert z Xanten dle řehole sv. Augustina – 1120 klášter Prémontré; úkoly: duchovní správa, kázání, studium;

Žebravé řády

dominikáni – zakladatel sv. Dominik (1170 – 1221); poznal cestou do Říma kacířské hnutí katarů v jižní Francii a rozhodl se věnovat se nízkým vrstvám (které kataři získávali); u svých následovníků dbal na chudobu a vzdělanost, aby mohli kázat a vyučovat a tak nenásilně vyvracet hereze; 1216 potvrzení dominikáni jako nový řád s řeholí sv. Augustina

františkáni – zakladatel sv. František z Assisi (1181–1226); účel řádu – hlásat lidem radostné poselství o milosrdné lásce Vykupitele, vést je k obrácení a návratu k Bohu; františkáni byli lidoví misionáři středověku s ideálem lásky a chudoby; 1221 potvrzena řehole sv. Františka

karmelitáni – zvláštní úcta k Panně Marii; hlavní postavy sv. Terezie, sv. Jan od Kříže – vrchol mystiky)

Rytířské řády

- jejich členové skládají mimo běžných řeholních slibů ještě slib, že budou sloužit poutníkům (vyčerpaným, nemocným, raněným) a chránit svatá místa před nevěřícími

Johanité – 1099 vzniká bratrstvo u špitálu sv. Jana v Jeruzalémě; 1120 potvrzeno jako řád; oděv – černý plášť s bílým křížem; 1291 sídlo řádu přesunuto na Kypr, 1309 na Rhodos a 1530 na Maltu – odtud název Maltézští rytíři (působí dodnes – charitativní činnost)

Templáři – 1118 jej založilo 8 franc. rytířů u Šalamounova chrámu (lat. templum) v Jeruzalémě; oděv – bílý plášť s červeným křížem; 1291 řád přeložen na Kypr; padl za oběť intrikám fr. krále Filipa Sličného, zrušen 1312 ve Vienne

Němečtí rytíři – 1189/90 založen brémskými a lübeckými měšťany jako špitální bratrstvo; 1198 změněn na řád; oděv – bílý plášť s černým křížem; 1210 přeložen do Pruska; 1309 sídlo Malborg – šíření křesťanství v Pobaltí – vznik řádového státu (1525 přeměnil velmistr rádu Albert Braniborský řádové území ve světské protestantské panství)

Významné osobnosti církevních řádů na poli teologie a filosofie

Scholastika

spekulativní teologie a filosofie, jež se snažila rozumově podepřít křesťanské zjevení.

Za otce scholastiky je označován Anselm z Canterbury (+ 1109) snaha rozumem proniknout a nově vypracovat celý obsah víry; ontologický důkaz Boží existence;

víra podřízená rozumu – víra hledající rozum (intelekt). V období vrcholné scholastiky 13. stol.

přes arabské a židovské myslitele (Avicenna +1037, Averroes +1198, Maimonides +1204) se Západ blíže seznámil s řeckým filosofem **Aristotelem** (+322 př. Kr.) – jeho způsob pohlížení na svět a na problémy ducha byl přijat za vzor **teologického** zpracování světa křesťanské víry; velký ohlas u žebravých řádů:

dominikáni:

sv. Albert Veliký (+1280)

- univerzální učenec (teolog, filosof, přírodovědec)
- učitel Tomáše Akvinského
- patrně první, kdo systematicky užíval aristotelské metody v křesťanské teologii

sv. Tomáš Akvinský (1226/27 – 1274)

- univerzitní profesor v Paříži, Římě a Neapoli
- „doctor angelicus“ (andělský učitel) – ryzost a dokonalost nauky
- nejgeniálnější středověký teolog, mystik a světec
- důraz na rozum; cílem je poznání Boha
- dílo: *Teologická suma*; *Komentáře k Písmu sv.*, *Komentáře k Aristotelovi*, *Suma proti pohanům* aj.

františkáni:

Alexander Halský (+1245)

sv. Bonaventura (+1274)

- „doctor seraphicus“
- studoval a vyučoval současně s Tomášem Ak. v Paříži
- mystická teologie orientovaná spíše na Augustina a Platona
- dílo: *Breviloquium*, *Itinerarium mentis ad Deum*, ...
- důraz na vůli; cílem je láska k Bohu

Doplňující literatura:

BARTOLI, Marco: *Svatá Klára*, Praha 2004.

BUBEN, Milan M.: *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích*, Praha: Libri 2003.

FOLTÝN, Dušan a kol.: *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 2002.

FOLTÝN, Dušan a kol.: *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005.

LAWRENCE, Hugh: *Dějiny středověkého mnišství*, Praha – Brno 2001.

Le GOFF, Jacques: *Intelektuálové ve středověku*, Praha 1999.

Spisy sv. Františka a sv. Kláry. Františkánské prameny I., Velehrad 2001.

STOKLASA, Jan – POLEHLA, Petr: *Klášter premonstrátů v Nové Říši, Červený Kostelec 2016.*

V. Problematika eschatologických hnutí ve středověku; hereze

Hereze a hrůza, kterou vyvolávala, jsou s historií církve úzce spojeny. To proto, že už Ježíš varoval své učedníky před falešnými proroky – jsou to tedy původně ryze náboženské důvody, obava o spásu duše, strach z odchýlení se od Kristovy nauky, které vyvolávají strach z hereze.

Hereze se rodí spolu s křesťanstvím: biblické doklady a použití slova hereze v Novém zákoně: např. 1. Kor 2,18 n, Tt 3,10-11

Hereze středověké se inspirovaly herezemi prvních staletí křesťanství

Arianismus popírá božství Ježíše Krista, odděluje Logos od Boha, říká, že není věčný, všemohoucí a je podstatou rozdílný

Gnosticismus – snaha spojit křesťanskou víru s pohanskými názory; směs řecké filosofie a orientálních mystérií; určeno pro uzavřený okruh zasvěcenců; boj říše světla proti říši tmy (zlý princip proti dobrému)

Manicheismus (perská gnoze) – strohý dualismus; dobrý bůh říše světla versus zlý bůh říše temna; cíl: vymanění člověka z hmoty » asketický způsob života

Monofyzitismus – jediná božsko-lidská přirozenost v Ježíši Kristu, ale lidská se v božské ztrácí

Typologie herezí; hlavní rysy, hlavní hereze středověku

Hereze – trvalý odpor vůči učení církve, bludem se stává hereze poté, co její vyznavač po odhalení tvrdošíjně odmítá uposlechnout a odvolat. Pro působení a rozvoj hereze vytvářela zásadním způsobem podmínky také situace ekonomická, společenská a politická (sociální napětí, odpor proti centralistickým tendencím panovníka, národnostní aspekt...)

Hlavní bludy středověké hereze: neplatnost křtu dětí, zavrhování náb. symbolů (např. kříže), odmítání eucharistie, zavrhování modliteb za mrtvé, odmítání manželství, peněz, tělesné práce

Několik typů herezí:

- dualistické hereze – např. kataři
- hereze volající po návratu k ideálům prvotního křesťanstva (např. Valdenští)
- hereze vycházející z chiliasmu a mylných eschatologických názorů

V řadách reformních a laických hnutí docházelo k radikalizacím, jež tato hnutí postavila mimo nauku církve (např. naprosté odmítání majetku, hierarchie,

společenského řádu, manželství atd.); řada tvůrců bludných učení se nechala vtáhnout do politických svárů (např. Arnold z Brescie; popraven r. 1155).

Valdenští – založil lyonský kupec Petr Valdes; rozdal svůj majetek a oddal se životu chudého potulného kazatele; jeho stoupenci nazýváni původně lyonští chudí (později Valdenští); tvrdá kritika poměrů v církvi, přílišný radikalismus; lyonský biskup jim zakázal kázat (vesměs neměli teolog. vzdělání); Valdes se obrátil na papeže a přišel na 3. lateránský koncil, kde mu Alexander II. povolil hlásat pokání, ale ne vykládat věrouku; podle lyonského biskupa však podmínku nedodržel – papež Lucius III. jim zakázal jakékoli kázání – radikalizace hnutí – exkomunikace a pronásledování.

Kataři – v základě nekřesťanské manicheisticko–dualistické učení (návaznost na gnózi přenesenou z Byzance přes Balkán do Evropy); kataři – čistí, očištění od zla, těla a hmoty; odmítají majetek, manželství, tělesnou práci, stát (anarchistické prvky – nebezpečí i společenské – proto byli tvrdě potíráni i světskou mocí); centrum kolem jihofranc. Toulouse a Albi (odtud někdy název Albigenští); hnutí se politizovalo a spojilo se s odbojnou šlechtou proti franc. králi.

Řadu hnutí, jež by mohla sejít na cestu hereze, se podařilo podchytit církevním strukturám a dát jim duchovní vedení a integrovat je do církve (např. tzv. Humiliáti – náboženská komunita v okolí Milána byla zcela integrována zásluhou papeže Inocence III.); o nenásilné obrácení heretiků se snažili také sv. Dominik a František a jejich následovníci.

- obrodné snahy církve: kartuziáni, augustiniáni, rytířské řády
- lidoví kazatelé v našem prostředí – Konrád z Waldhausenu, Jan Milíč z Kroměříže – Nový Jeruzalém

Středověká hereze a inkvizice

Do Inocence III. nevěděla církev jak na herezi reagovat – proto vládl spíš strach, násilí, lidové a spontánní reakce proti heretikům.

Kacíř byl i revolucionářem, napadal základy křesťanské společnosti a ohrožoval existenci církve i státu; jejich nauky byly veskrze odsouzeníhodné; vyvstává otázka, zda se poslouží pravdě lépe láskou nebo tvrdostí – středověká odpověď, která převažovala i v novověku a nejen v katolické církvi (Luther i Kalvín) byla tvrdost.

- inkvizice z lat. *inquisitio* znamená činnost nikoli nějakou instituci či tribunál
- od císaře Konstantina měla církev moc vyžadovat jednotu a žádala po světském rameni její trestání (ale neměla tuto moc stále a všude)
- 3. lateránský koncil přijal tvrdá opatření proti heretikům (1179)
- aragonský král prohlásil Katary za nepřátele státu a nařídil jejich potírání (1197)
- po zavraždění papežského legáta vyslaného k Albigenským (1209) vyzval papež Inocenc III. ke křížové výpravě proti nim (tzv. Albigenická válka)

- Inocenc III. (1198–1216) – inkviziční řízení se změnilo na církevní procesní právo
- 1231 ustavena Řehořem IX. papežská inkvizice – v širokém povědomí lidu se hereze přibližuje k čarodějnictví a magii (po roce 1300 téměř ztotožnění)
- Inocenc IV. (1243–1254) – zplnomocnění inkvizitorů k vynucení přiznání na mučidlech – prolito také mnoho nevinné krve, záplava krutosti a utrpení; často zneužíváno mocensky
- Dominikán Bernard Gui (1261–1331) inkvizitor v toulouské diecézi sepsal své zkušenosti v příručce *Practica inquisitionis haereticae pravitatis* (inkviziční praxe kacířské nepravosti)
- inkviziční tribunály, tedy jakási instituce se objevuje až v 15. stol.; ani římská inkv. založena 1542 Pavlem III. neměla universální působnost. Všechny tyto inkviziční soudy přestaly existovat v letech 1798 – 1820

Jan Hus – církevní reformátor

- zastánce učení Johna Wicklefa
- nikdy nevystoupil z církve nebo neusiloval o založení církve nové – zůstává katolickým knězem až do své smrti na hranici 6. 7. 1415 po odsouzení kostnickým koncilem (na rozdíl od pozdějších reformátorů)

husitství

- zahrnuje velké množství lidí všech sociálních vrstev
- likvidace klášterů (zasaženo asi 170, mnohé zcela zanikly)
- narušení církevní správy
- odchod řeholníků do sousedních zemí
- do 16. století není obsazen arcibiskupský stolec
- po porážce husitů u Lipan (1434) se na základě kompaktát s basilejským koncillem (1436) ustavila kališnická církev – hlavní administrativně duchovní centrum – dolní konzistoř při týnském chrámu na Starém Městě Pražském; papež Pius II. kompaktáta nepotvrdil a papež Pavel I. je zavrhl; věroučně se lišila jen v přijímání podobojí, dbala na český církevní zpěv a úctu k Janu Husovi; zvoleného arcibiskupa Jana Rokycanu papež nepotvrdil, takže kališníci neměli svou hierarchii i přesto, že nechtěli porušit zásadu apoštolské posloupnosti – potíže se svěcením kněží; mírové spolužití strany pod jednou a pod obojí (od r. 1485) bylo v Evropě naprosto ojedinělé
- po nové vlně reformace z Německa a Švýcarska v 16. století nastalo rozštěpení kališníků na slábnoucí staroutrakvisty (sbližovali se s katolickou církví) a sílící novoutrakvisty (přijímali luterské názory)

Doplňující literatura:

BRENONOVÁ, A.: *Kataři*, Brno 2001.

HUIZINGA Johan: *Podzim středověku*, Jinočany 1999.

LAMBERT, Malcolm.: *Středověká hereze*, Praha 2000.

MOLNÁR, Amádeo.: *Valdenští*, Praha, 1991.

RYS, Grzegorz: *Inkvizice*, Praha 2004.

VI. Reformace, protireformace

Renesanční papežství

V 15. stol. stály před církví dva zásadní úkoly:

1. vnitřní reforma církve
2. podpora řecké církve v boji s muslimy

- oba problémy měl řešit 17. všeobecný koncil; přeložen z Basileje (1431–37) do Ferrary a poté do Florencie (1439–42) – přítomni byli nejvyšší představitelé Byzance – císař Jan Paleolog, cařihradský patriarcha Jan, řada vynikajících teologů Západu i Východu a papež Evžen IV.
- sepsán dekret o unii a dohodnuta pomoc Řekům proti Turkům při obraně Cařihradu; Konstantinopol uznala primát římského papeže a ustoupila ve sporu o *filioque*
- západní evropské státy však už neměly sílu na zorganizování účinné pomoci Cařihradu
- 1453 obléhání Cařihradu; obrovský masakr, spousta lidí zemřela nebo byla odvedena do tureckého otroctví; zánik Východořímské říše; centrum východního křesťanství se přesunulo r. 1459 do Moskvy – „třetího Říma“; 1472 byla unie odvolána
- renesanční papežové, kteří se dostávali na trůn po ušlechtilém Evženovi IV. (1431–47), se snažili přimět Evropu ke společné ochraně proti Turkům, ale marně (papežský stát měl jen teritoriální význam a nebyl již nadnárodní univerzální mocností (např. Inocenc VIII. a Alexander VI. zacházeli s papežským státem jako soukromým panstvím, chtěli ho poskytnout svým příbuzným); tento nepotismus (z lat. *nepos* – synovec), tedy získávání výhodných postů a úradů pro členy rodiny, měl neblahé důsledky na papežství i za reformace
- zaměření na zájmy drobného státu bránilo papežům, aby se věnovali reformě církve
- snaha zdobit Řím uměleckými výtvoři a učinit jej centrem humanismu a umění nebyla ani tak projevem všeobecné kulturní tvořivé síly církve, jako spíše slávyčtivosti papežů
- selhání papežů v celocírkevních úkolech

Úkol: Zamyslete se nad tím, do jaké míry vyváží vynikající umělecká díla, o jejichž vznik se papežové zasloužili, krizi, jež nakonec vedla k rozštěpení církve při reformaci.

Mikuláš V. (1447–55)	– vstup renesance do Říma – zakladatel vatikánské knihovny – bezúhonný, ušlechtilý, učený humanista – snaha o křížovou výpravu poté, co Turci dobyli Cařihrad (1453), ale bez úspěchu
Kalixt III. (1455–58)	– Španěl z rodu Borgiaů – také snaha o křížácké tažení – přijal do kardinálského kolegia své 2 synovce (i pozdějšího zkaženého papeže Alexandra VI.)

- Pius II. (1458–64) – jeden z nejslavnějších humanistů své doby Eneáš Silvius Piccolomini
 – v bule „Zavrhňte Eneáše, držte se Pia“ zavrhl svůj starý poměrně rozmařilý život renesančního kavalíra
 – pro potíže s Turky se mu nepodařilo dokončit reformu
 – bojoval proti nepotismu stejně jako jeho nástupce
- Pavel II. (1464–71) podporoval uherské a albánské šlechtice proti Turkům
- Sixtus IV. (1471–84) – počátek úpadku – zavedl nepotismus jako systém
 – privilegia pro františkány, jejichž byl členem
 – také přijal do kardinálského kolegia 2 synovce (jeden z nich pozdější papež Julius II., dalšímu dal léno v Imole a ten ho zapletl do sporů s rodem Medici ve Florencii (1478)
 – války s Neapolí a Benátkami
 – budovatel Sixtinské kaple
- Inocenc VIII. (1484–92) – zvolen uplaceným zesvětlým kolegiem
 – korupce ve správě kurie, zanedbávání církevní reformy
 – péče o 2 nemanželské děti z doby, kdy nebyl knězem
 – do kardinálského kolegia přijal třináctiletého příbuzného Giovanniho de Medici, který se později stal papežem Lvem X. (1513–1521), který r. 1517 odbyl Lutherovy teze jako „mnišskou hádku“
- Alexander VI. (1492–1503) – největší úpadek papežství
 – zneužíval papežského úřadu, vše podřizoval svým politickým cílům a bezuzdnému nepotismu, vedl velmi nemravný život, jeho nemanželské děti jsou Borgiové – proslulá římská rodina
 – proti Alexandrovi vystoupil dominikán Girolamo Savonarola (1452–98); podařilo se mu výzvou k pokání obrátit Florentány, papež ho nechal zavřít a vykonstruovaným procesem z něho učinil kacíře, který zemřel na hranici
- Pius III. (1503) – jeho pontifikát trval 15 dní
- Julius II. (1503–13) – synovec Sixta IV.
 – opět vládla simonie (=svatokupectví) a násilí (Luther jej nazval krvelačný Julius)
 – Bramante pro něho navrhnul novostavbu sv. Petra, Michelangelo pokryl malbami strop Sixtinské kaple, Raffael ozdobil freskami nádherné komnaty ve Vatikánu – vrchol renesance, ale také začátek reformace
- Pavel III. (1534–49) – počátek šíření reformace
- Pavel IV. (1555–59) – fanatický muž – budoval inkvizici – 1559 zveřejňuje index zakázaných knih; nenáviděl Španěly a nechal se zatáhnout do války proti nim

Obecná charakteristika renesančního papežství:

- podpora velkolepých staveb chrámů a jejich výzdoby – Michelangelo, Leonardo, aj.; velký zájem o majetek a světský život (řada papežů vede rodové války)
- nemravný život, nemanželské děti
- boje církve o rozšíření papežského státu
- podcenění potřeby reformy církve a nedostatečná reakce na reformaci

Krize církve a nástup reformace

- podstatou reformace v 16. století byla kritika církve, která byla v mnohém oprávněná, a nedostatečná vůle k vnitřní reformě (ačkoli řada reformních návrhů vznikla – Savonarola, Erasmus Retterdamský...)

Martin Luther (1483–1546) – hlavní postava reformace

- augustiniánský mnich, přijal ducha Devotio moderny (Nová zbožnost) hlášené ve 14. stol. Nizozemcem Gerhardem Grootem (důraz na vlastní osobní kontemplaci a čtení Písma sv.)
- silná víra v predestinaci (předurčení) ke spáse nebo zatracení
- studoval teologii na univerzitě v Erfurtu, kde vládla ockhamisticko-nominalistická filosofie a teologie, z níž vyrůstalo velké napětí mezi světem stvořeným a duchovním, mezi člověkem a Bohem; kladla silný důraz na Boží velikost a lidskou malost; odtud Luther dospívá k poznání, že hřích, milost, dobro a zlo, nezávisí na člověku, ale na Bohu, že člověk je ospravedlněn jen na základě vůle Boží, ať je hříšník či spravedlivý; z toho vycházely Lutherovy stavy vnitřní úzkosti o spásu vlastní duše a strach z Božího soudu
- Luther poznal za studií pouze jednostrannou filosofii, jež navíc nebyla hlavním fil. systémem obecně přijímaným církví (tomismus téměř nepoznal); podsouval často církvi, co nebylo jejím oficiálním učením, ale jen spekulací některých škol, které poznal; sám vyrůstal v atmosféře spíše lidové zbožnosti (nikoli v intelektuálním prostředí), která obsahovala řadu předsudků – víra v čarodějnice, působení démonů...
- ockhamisticko nominalistické představy o Bohu překonal při tzv. „Zážitku ve věži“, kdy poznal spravedlnost Boží jako spravedlnost milosti, což se shoduje s katolickým učením, nekatolické je ovšem ospravedlnění pouze vírou (sola fide) bez spolupůsobení svátostí a je přijímajícího člověka; popření katol. nauky, že svátosti jsou Kristem ustanovená znamení, která obsahují a zprostředkovávají milost, když je člověk s vírou přijímá a neklade jim překážky, proti tomu Luther – milost se zprostředkovává jen vírou; k víře není potřeba rozumu, pouze srdce, víra se stává věcí důvěry – fiduciální víra, tzn. víra = důvěra
- roku 1517 zveřejňuje 95 tezí kritiky stávajících poměrů v církvi (příbytí tezí na dveře kostela ve Wittenbergu je legendou nezakládající se na pravdě, teze poslal Luther několika církevním představitelům a svým přátelům; ti je potom pomocí knihtisku šířili)

- 1518 zahájen proces pro kacířství, který se týkal bludných vět v jeho tezích; odmítá se dostavit do Říma; prchá z říšského sněmu, kde se má hájit před kardinálem Kajetánem
- 1519 tzv. lipská disputace s teologem Janem Eckem – Luther díky své prchlivosti neuspěl; (nešlo zde jen o odpustky, ale o papežskou moc, postavení koncilů a celý svátostný řád církve jako společenství spásy); hrozba klatby, pokud neodvolá 41 bludných článků (z 95 tezí); Luther se stává stále prchlivější a nesmiřitelnější, napadá církev, odmítá snahy některých ze svých stoupenců o dialog, podněcuje vyjednavče ke sváru
- 1520 – bula *Exsurge Domine* – podle ní měl Luther do 60 dnů odvolat 41 článků, jinak bude exkomunikován; Luther neodvolal (spálil bulu hrozící klatbou a zároveň s ní i církevní zákoníky)

Hlavní zásady Lutherova učení lze shrnout do tří hesel:

- SOLA GRATIA – pouze milost (je potřebná ke spáse)
- SOLA SCRIPTURA – pouze Písmo (je pramenem víry)
- SOLA FIDES – pouze víra (ospravedlňuje)

Postup reformace v Německu

- 1520 korunovace Karla V. (španělského Habsburka) německým císařem – Karel se usilovně snažil o vyřešení situace v Německu, svolal řadu jednání, byl ochoten k mnoha kompromisům – Luther už vyjednávat nechtěl
- 1521 sešel se říšský sněm ve Wormsu, ale Luther zde odmítl své teze odvolat; Luthera „přepadli“ (fingované přepadení) vojáci jeho stoupence, saského kurfiřta Fridricha a dopravili ho na hrad ve Wartburgu, aby zde byl v bezpečí – zde Luther pracoval na překladu Nového Zákona do Němčiny, psal pamflety proti církvi a torpédoval všechna jednání o smír mezi císařem a stoupenci nového učení
- 8. 5. 1521 – Wormský edikt – říšská klatba na Luthera a jeho stoupence
- Luther se oženil s řeholnicí a po jejich vzoru opustila kláštery řada řeholníků v Německu (Luther napsal i řadu útoků na řeholní život obecně, byť byl předtím sám řeholníkem)
- narůstají nepokoje a násilnosti (např. ve Wittenbergu proti věrným kněžím); případy církevních institucí a zabytí jejich majetku
- v tzv. Německé selské válce se Luther postavil na stranu vrchnosti, o niž se opíral – ztroskotání reformace „zdola“ (sedláci se namnoze vrátili zpět do katolické církve, nebo se přidali k novokřtěncům); prosazuje se reformace „shora“, která je zaměřena na feudální pány, kteří poté (po přijetí zásady čí panství, toho náboženství) mají moc donutit své poddané k přestupu k protestantismu
- 1555 – náboženský mír uzavřen v Augspurgu po mnoha bojích zahájených protestantskými kurfiřty spojenými v tzv. Šmalkaldské jednotě; přijata zásada *cuius regio eius religio* – čí panství, toho náboženství (nábožensky velmi netolerantní zvláště k původnímu katolickému obyvatelstvu, které

muselo přestoupit k protestantismu, pokud se jejich pán přidal k reformaci; později se tato protestanty vydobytá zásada obrátila proti nekatolíkům např. v Českých zemích)

Další postavy reformace

Filip Melanchton (1497–1560)

- ideový tvůrce protestantismu
- zpočátku velmi umírněný (chtěl, aby reformační proud zůstal v rámci katol. církve)
- autor Augsburské konfese – vyznání víry dodnes platné v luteránském prostředí

Jan Kalvín (1509–1564)

- vychází z humanismu, studoval práva, v teologii byl samoukem, jako reformátor prchá z rodné Francie do Basileje
- učení o dvojí predestinaci – k vyvolení či zatracení (Bůh některé lidi svobodně předem zavrhl – známkou vyvolení je příslušnost k reformované církvi)
- diktátorské sklony – v Ženevě, vytvořil „Boží stát“ s autoritativním a nesnášenlivým režimem – konzistoř k udržení kázně; přestoupení řádu trestáno světskou mocí, kontroloři „pravé víry“ chodili po domech; padaly rozsudky vyhnanství i smrti
- velký odpůrce a bojovník proti katolicismu – vyzíval veřejně k otevřenému a násilnému boji

Ulrich Zwingli (1484–1531)

- s Lutherem ho spojuje boj proti staré církvi, zásady *sola scriptura*, *sola fide* a *sola gratia*, jinak teologicky Lutherem příliš neovlivněn; rozvinul vlastní formu náboženského myšlení (Luther ho nasnášel)
- silně ovlivněn humanismem
- reformace bohoslužby – jím zavedená bohoslužba je pouze připomínkou večeře Páně
- vzhledem ke katol. nauce ještě slabší pojetí než u Luthera;
- 1531 – padl Zwingli v náboženské válce

Novokřtění

- původně stoupenci Zwingliho, který se od nich distancoval
- sektářské a fanatické rysy
- neplatnost křtu v dětství; nutnost nového křtu dospělých
- vyhnáni ze Švýcarska, odcházejí do Německa a Tyrolska – hlavním centrem se stává Münster, tzv. Nový Sion, který obsadili a nastolili zde diktaturu – popravy těch, kteří se nenechali pokřtít; po více než roce je město zpět dobyto a hlavní aktéři umučeni na náměstí
- působili také na jižní Moravě (habáni)

vznik anglikánské církve r. 1534 za krále Jindřicha VIII.

- v teolog. otázkách se zpočátku drží katolické nauky, minimální věroučné odchylky
- spor vznikl spíše kvůli otázkám disciplinárním a dynastickým; král chtěl povolit rozvod s manželkou Kateřinou Aragonskou (předtím získal od papeže dispens, aby si ji mohl vzít, neboť byli v určitém příbuzenském svazku), papež rozvod nepovolil; Jindřich si přesto bere dvorní dámu Annu Boleynovou (přes odpor kancléře, mučedníka Tomáše Moora)
- král se prohlašuje hlavou anglikánské církve (což platí dodnes)
- pronásledování věrných katolíků (cca 200 poprav např. sv. John Fisher)

Situace ve Francii

- 1572 – Bartolomějská noc – vyvražděno mnoho protestantů, tzv. hugenotů – krok více politický než náboženský;
- 1598 Edikt nantský zaručoval hugenotům náboženskou svobodu; Francie zůstala katolická, ale vliv hugenotů byl značný
- 1686 Ludvík XIV. edikt nantský zrušil a požadoval přestoupení ke katolicismu
- z Francie prchlo více než 200 000 hugenotů; náboženská svoboda až s osvícenstvím v 18. stol.

Doplňující literatura:

DAWSON, Christopher: *Rozdělení nebo reforma západního křesťanstva*, Praha 1998.

HLAVÁČEK, Petr et al.: *O felix Bohemia! Studie k dějinám české reformace*, Praha 2013.

WERNISCH, Martin: *Politické myšlení evropské reformace*. Praha 2011.

MOLNÁR, Amedeo: *Na rozhraní věků: cesty reformace*, Praha 2007.

PETRÁČEK, Tomáš: *Západ a jeho víra: 9,5 teze k dopadům Lutherovy reformace*. Praha 2017.

VII. Potridentská církev, nové formy náboženského života a zbožnosti

Tridentský koncil 1545–1563 – katolická reforma – protireformace

- *Ecclesia semper reformanda* – Církev je třeba stále obnovovat – jedno z ústředních témat katolické reformy
- marná snaha o církevní reformu už od kostnického koncilu – nedostatek vnitřní náboženské síly
- 1530 – Augsburská konfese – formulace víry, která byla později nazvána protestantská
- církev a reformátoři měli snahu řešit vzniklé problémy, je svolán Tridentský koncil, který je 4. přerušen válkou Karla V. a Františka I.
- císař chtěl reformu a opětovné sjednocení s protestanty, ale papež (Pavel III.) chtěl vyjasnit dogmatické otázky – nakonec koncil projednával oboje
- na 3. sezení jsou pozváni i reformátoři – ti žádají tzv. ekumenické podmínky – aby nepředsedal papež, vyhlášení nadřazenosti koncilu nad papežem, zrušení všech dosud přijatých závěrů, stanovení principu *sola Scriptura* – nesplněno
- závěr tridentského koncilu, který definoval důkladně katolickou nauku:
  - nauka o dvou pramenech víry – Písmo a tradice (versus *sola Scriptura*)
  - nauka o milosti posvěcující, dědičném hříchu a ospravedlnění – člověk může konat záslužné dobré činy (versus *sola gratia*)
  - eucharistie – transsubstanciacie a reálná přítomnost Ježíše Krista
  - reforma svátosti smíření (ušní zpověď)
  - svátostný charakter manželství (farář + 2 svědci)
  - další témata: svěcení kněží, očistec, úcta ke svatým

Obnova církve

- tzv. období svatých – četní velcí světci
- papežství: Pius V. (1566–72): reformoval kardinálské kolegium a jmenoval do něj zbožné a učené muže; přebudoval kongregaci pro výklad a zhodnocování Tridentina, zřídil nové kongregace: pro šíření misí, pro ochranu víry, pro rady biskupům a dohled nad nimi; jeho nástupci – Řehoř XIII., Sixtus V. a další pokračovali úspěšně v jeho díle
- rozkvět starých a vznik nových řádů, řeholního života, kongregací, ale i poustevnictví
- žila řada světců: sv. Filip Neri, sv. Terezie z Avily (obnova karmelitánek), sv. Jan od Kříže, sv. Angela Mericiová (založila řád voršilek), sv. Jan z Boha (založil řád Milosrdných bratří), sv. Karel Boromejský (kongregace světských kněží)

Obnova a vznik nových řeholních institucí

- sv. Ignác z Loyoly zakládá r. 1540 jezuitský řád **Tovaryšstvo Ježíšovo** – „Všechno k větší slávě Boží“; prošel konverzí, vysvěcen na kněze, působí v Římě – práce na vnitřní obnově a prohloubení křesťanského života; tzv. mystika služby; otevřel mystiku světu; syntéza milosti a přirozenosti

Exkurz č. 8

Barokní katechismus

Katechismy vzniklé v období baroka vykazují velkou pestrost forem i obsahové výstavby a obracejí se v mnoha variantách na celou společnost. Některé sledují průběh dějin spásy, jiné systematicky vykládají nauku víry (v návaznosti na Krédo, Otčenaš, Desatero, svatosti).

Najdeme zde katechismy určené jak pro vyučující, tak pro vyučované. Setkáme se s příručkami pro laické katechety, kněze či biskupy, s katechismy pro děti, mládež a dospělé, ale třeba i s misijními katechismy pro konvertity z nekřesťanských náboženství či z jiných křesťanských konfesí.

Zajímavé jsou katechismy veršované či psané formou otázek a odpovědí, které angažují čtenáře a vyžadují jeho aktivní přístup.

Příkladem nám může být dílo vysokomýtského rodáka, jezuita Bedřicha Bridela (1619–1680), jehož literárními historiky vysoce ceněné verše jsou především projev misijního a katechetického úsilí. Bridelovo Křesťanské učení veršem vyložené spojuje naukovou část se snahou o to, aby se daná pravda dotkla posluchače. Proto uvádí za traktovanou pravdou víry příklady ze života, a to nejen ze známých příběhů historie, ale i z každodenního života obyčejných lidí. Expresivita vylíčení příběhů má napomoci lépe ukázat, že zmiňovaná pravda zasahuje všední život člověka. Častá nadsázka a expresivita má napomoci zafixovaná tato pravdy víry, podobně jako veršovaná forma, která je starým osvědčeným způsobem snadnějšího vstřípení do paměti.

- jezuitští světcí – Petr Canisius (první německý jezuita „druhý apoštol Německa“), František Xaverský (misie v Indii a Japonsku), Alois Gonzaga a řada dalších
- obvyklé sliby + naprostá poslušnost papeži
- výchova šlechtické mládeže, výuka na školách, zpovědníci a rádci panovnických rodů
- dočasně zrušen 1773

Další řády a kongregace:

- piaristé – školství
- kapucíni (z františkánů) – výpomoc v duchovní správě a v misii
- pauláni, servité, sulpiciáni, trapisté,
- staré řády se těžko uplatňují, některé i zanikají
- velký význam nových řádů na vědu a kulturu (u nás např. B. Balbín)

Barokní křesťanská kultura a umění

- v symbolismu navazuje na gotiku (má zájem o historii – je historizující)
- množství barokních staveb vtisklo nezaměnitelný ráz našim městům i venkovské krajině
- hudba – Bach, Händel ... – vznik čistě křesťanských děl – mše, oratoria, kantáty

Světová misie

- v 15. a 16. stol. velký rozmach zeměpisných objevů (zejména Portugalci a Španělé)
- Indie; Čína, Japonsko, Brazílie, Mexiko, Peru ... – vznik řady kolonií
- pokřesťanství prováděn často velmi brutálně, spojení misionářů s dobyvateli nebylo příliš šťastné (mnohdy se ale misionáři obrátili proti kolonizátorům k ochraně domorodců; také tím, že domorodce křtili dávali najevo, že jsou to plnohodnotné lidské bytosti)
- malý odpor v zemích, kde vládla primitivní domorodá náboženství, problémy v zemích s tradiční a velmi rozvinutou kulturou – Čína, Japonsko, Indie
- hlavní misionáři – františkáni, dominikáni, jezuité, kapucíni
- sv. František Xaverský, jezuita – Malacca, Cejlón, Japonsko, zemřel na cestě do Číny
- Robert de Nobili, jezuita – akomodace v Indii (přizpůsobení se způsobu života a myšlení Indů) – naučil se sanskrt, při kázání navazoval na indické posvátné knihy, Kristovo evangelium uvedl do náboženského myšlení Indie jako 5.

- védu; velká tolerance k místním zvykům, pokud nebyly přímo pohanské – velký úspěch; svolení papeže Řehoře XV. (1623), poté zákaz papežem Benediktem XIV. r. 1742
- Matteo Ricci, jezuita – akomodace v Číně – mimořádné výsledky, kázal křesťanství i na císařském dvoře – císařův rádce, po jeho smrti pokračuje Adam Schall von Bell, dosáhl hodnosti mandarína, ředitel říšské astronomické služby
  - 1650 – veřejný chrám v Pekingu
  - 1657 – náboženská svoboda pro křesťanství v celé říši
  - 1692 – Císařský toleranční edikt – odměna za zásluhy jezuitů o Čínu a císařský rod
  - zhroucení čínské misie kvůli sporu o akomodaci uvnitř církve

Baroko (17. a 18. stol.)

- není dobou temna, ačkoli má své stíny
- v českých zemích také rozvoj vzdělanosti a kultury; baroko vtisklo ráz české krajině – nestavějí se jen obrovské chrámy a paláce ve městech, ale řada drobných venkovských kostelíků a kaplí, Božích muk, křížů .... (ve východních Čechách působily významné osobnosti barokní architektury – Dientzenhoferové, Santini, ... a sochařství – Braun a sochařská rodina Pacáků)

Barokní zbožnost, poutě a poutní místa

- poutní tradice – během reformace úpadek, v době baroka vzniká řada nových poutních míst
- rozkvět lidové zbožnosti – např. sv. Hora Matky Boží u Příbrami, (ve východních Čechách Hora Matky Boží u Králík, Chlumeck u Luže)
- obnova starých svátků, zvyků, procesí ...

Úkol: Jmenujte nejvýznamnější poutní místa Čech a Moravy vzniknuvší v baroku. Uveďte některá regionální poutní místa z okolí vašeho bydliště.

Doplňující literatura:

- ČERNÝ, Václav: *Barokní divadlo v Evropě*, Příbram 2009.
- ČORNEJOVÁ Ivana, *Tovaryšstvo Ježíšovo; Jezuité v Čechách*, Praha 2002.
- KALISTA, Zdeněk: *Tvář baroka*, 3. vyd., Praha 2014.
- MIKULEC, Jiří, *Náboženský život a barokní zbožnost v Českých zemích*, Praha 2013.
- POLEHLA, Petr: *Jezuitské divadlo ve službě zbožnosti a vzdělanosti*, Červený Kostelec 2011.
- POLEHLA, Petr (ed.): *Náboženské divadlo v raném novověku*, Ústí nad Orlicí 2011.
- VAŠICA, Josef: *České literární baroko*, Praha 1938 (reprint 1995).
- VILLARI, Rosario: *Barokní člověk a jeho svět*. Praha 2004.

Exkurz č. 9.

Lodovico Antonio Muratori (1672–1750)

V 1. pol. 18. stol. vzniklo v Itálii reformní katolické hnutí, které později zapustilo svoje kořeny zejména v německy mluvících zemích. Někdy bývá označováno jako katolické osvícenství. Jeho hlavním protagonistou byl italský kněz, historik a náboženský myslitel Lodovico Antonio Muratori (1672–1750).

Muratori byl ředitelem Ambrosiánské knihovny v Miláně a později knihovny a archivu rodiny d'Este v Modeně. Čile korespondoval s mnoha vynikajícími učiteli a mysliteli své doby. Zejména silné pouto se vytvořilo mezi ním a Leibnizem, jenž bývá pro změnu označován za zakladatele tzv. evangelického osvícenství. Sám fakt korespondence mezi italským katolíkem a protestantským filosofem ukazuje na proměnu ducha 18. stol.

Muratoriho spis *De regulata devotione de christianis* (1723) vyšlo česky r. 1778 pod názvem *O pravé křesťanské pobožnosti*.

Muratori patří spíše k umírněným osvícencům a nezavrhuje všechny formy dřívější zbožnosti, spíše se je snaží korigovat či kultivovat nebo ukázat, že nejsou tím podstatným v náboženském životě člověka. Klade důraz na vnitřní zbožnost, na osobní prožitek při bohoslužbách a modlitbách, spíše než na vnější či okázalé projevy. O některých tradičních pomůckách zbožného života vyjadřuje svoje pochybnosti, doporučuje umírněnost v jejich používání a hlavně ukazuje, že na nich nespočívá podstata zbožnosti.

VIII. Osvícenství, josefinismus a jeho dopady na církevní život

Osvícenství

- proniká z Anglie koncem 17. stol.
- víra v pokrok, důvěra v lidský rozum
- přináší pozitivní i negativní skutečnosti
- odmítání starých struktur, včetně náboženských
- zrušení procesů proti čarodějnicím a kacířům, odstranění mučení v soudnictví, náboženské diskriminace jinověrců ve veřejném životě
- důsledkem je Velká francouzská revoluce – zrušení feudálního systému, odstranění privilegií „vyšších“ – omezení privilegia církve – osvícenský absolutismus – typ vlády v Evropě, kdy chtěl osvícený panovník dohlížet na celý lidský život, tedy i duchovní a církevní
- volný rozvoj vědy a kultury; u nás spojeno s dobou národního obrození
- v r. 1773 zrušil papež Klement XIV. na nátlak bourbonského dvora jezuitský řád – velké nebezpečí pro osvícenství; poté papež vydává dekret, ve kterém povolil působení jezuitů v některých nekatolických zemích (Rusko, Prusko, aj.)
- snížení vážnosti papežství

Josefínské reformy

- Josef II. (1780–1790), nastupuje na trůn po čtyřicetileté vládě své matky, Marie Terezie
- prosadil řadu reforem (během své vlády vydal 6000 dekretů a nařízení)
- 13. 10. 1781 vydává toleranční patent – uzákoňuje toleranci pro augspurské vyznání, helvetskou konfesi a pravoslaví (nikoli pro Jednotu bratrskou)
- zapojil duchovní do státní správy – vedení matrik, vyhlásování různých veřejných nařízení v kostelech, atd.
- rušení řádů a klášterů (hlavně kontemplativních, které podle jeho názoru nevyvíjely žádnou společností přínosnou činnost), ušetřeny byly jen řády špitální a vzdělávací (některé kláštery si při sobě zakládají školy, nemocnice nebo fary, aby nedošlo k jejich rušení)
- zrušeny i všechny benediktýnské kláštery mimo břevnovského, protože měl velké dluhy
- zrušil poustevnictví; zničena a zbořena řada kaplí a kostelů
- omezil poutě, zrušil náboženská bratrstva a sdružení

Sekularizace

- revoluční vymoženosti zaváděny všude, kam pronikla francouzská vojska; silně bylo ovlivněno Německo – 1803 – usnesení říšské deputace nařídilo vyvlastnění a sekularizaci 22 arcibiskupství a biskupství, 80 opatství a více než 200 klášterů – ztráta materiální základny a opory v říši; zaniklo 18 katolických univerzit; tam, kde byla katolická území připojena k evangelickým státům, byli katolíci menšinou – vznik napětí mezi nimi a protestantským státem a jeho protestantskou většinou – boje se státní církví, vznik německého konfesionalismu
- na druhou stranu byla ochuzená církev lidu mnohem blíž – vznik lidové církve 19. stol., nutnost nové výstavby struktur od nuly

Konec církevního státu

- počátkem 19. stol. diskuse o významu papežství
- změna pozice církve za Pia VII. (1800–1823) – konkordát s Francií
- 1815 – obnovení církevního státu na kongresu ve Vídni; následujícím papežům se podařilo udržet církevní stát jen s pomocí Francie
- Pius IX. dal církevnímu státu ústavu – spoluúčast lidu na vládě, ale po vraždě 1. papežského ministerského předsedy se vrátil k absolutistické formě vlády
- proti hnutí za národní sjednocení (hlavní osobnosti – piemontský král Viktor Emanuel a ministerský předseda Cavour) neměl papežský stát šanci – postupně ztrácel jednotlivá území – Romagna, Umbrie, Marka); Řím chránila vojenská posádka; po stažení francouzských oddílů (kvůli prusko-francouzské válce) přepadli Piemontéané Řím a v září **1870** ho dobyli; Pius IX. se uzavřel ve Vatikánu jako „vatikánský vězeň“
- 1871 – Viktor Emanuel – král sjednocené Itálie učinil Řím svou rezidencí – na papežovy protesty a exkomunikace se nedbalo
- nová vláda nabídla papeži určité podmínky, ale papež nesouhlasil
- vztah mezi Itálií a Svatým stolcem vyřešily až r. **1929 Lateránské dohody** (papež Pius XI. a Mussolini) – papež se vzdává někdejšího církevního státu, za to dostal plnou suverenitu v malém vatikánském státu a exteritoriální práva pro hlavní baziliky (Laterán, S. Maria Maggiore, sv. Pavel), pro správní budovy kuriálních úřadů a pro vilu Castel Gandolfo
- uzavřen též konkordát – uspořádání poměrů italské církve a státu

Úkol: Vyhledejte ve vašem okolí klášter, který byl za josefínských reforem zrušen. Jaké bylo zaměření kláštera? K čemu byl klášterní areál využit po jeho zrušení?

Doplňující literatura:

RÉMOND, René: *Náboženství a společnost v Evropě*, Praha 2003.

MIKULEC, Jiří – GREČENKOVÁ, Martina Ondo: *Církev a zrod moderní racionality: víra – pověra – vzdělanost – věda v raném novověku*. Praha 2008.

WINTER, Eduard: *Josefinismus a jeho dějiny*. Praha 1945.

Jaroslav LORMAN – Daniela TINKOVÁ (eds.): *Post tenebras spero lucem: duchovní tvář českého a moravského osvícení*. Praha 2008.